

VILNIAUS UNIVERSITETAS
ISTORIJOS FAKULTETAS
NAUJOSIOS ISTORIJOS KATEDRA

VYTAUTAS DUMBLIAUSKAS

ISTORIJOS STUDIJŲ PROGRAMA
MAGISTRO DARBAS

SOVIETINĖS LIETUVOS EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO IDĖJOS 1988 -
1989 METAIS

Darbo vadovas: doc.dr. Arvydas Anušauskas

Vilnius 2008

TURINYS

ĮVADAS	3
1. LIETUVOS ŪKIS XX AMŽIAUS 9 DEŠIMTMEČIO PABAIGOJE IR DISKUSIJOS DĖL LIETUVOS KAIP IŠLAIKY TINĖS STATUSO.....	8
2. LIETUVOS EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO KONCEPCIJOS RENGIMAS IR PAGRINDINĖS NUOSTATOS.....	20
3. LIETUVOS EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO KONCEPCIJOS NUOSTATŲ ĮGYVENDINIMAS.....	33
4. SAVŲ PINIGŲ IDĖJOS 1988 – 1989 METAIS IR LIETUVOS PINIGŲ IR KREDITO SISTEMOS KONCEPCIJA	45
IŠVADOS	57
ŠALTINIAI.....	59
LITERATŪRA	61
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (SUMMARY).....	62

ĮVADAS

Lietuvos valstybė XX amžiaus pabaigoje buvo atkurta Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos aktu 1990 metų kovo 11 dieną, tačiau į šią dieną lietuvių tauta ėjo visus ilgus beveik penkis okupacijos dešimtmečius.

Paskutiniai penkeri okupacijos metai buvo ypatingi tuo, kad mūsų šalį okupavusi valstybė Sovietų Sąjunga 1985 metais visam pasauliui prisipažino nebepajėgianti tvarkytis senais metodais, kurių pagalba beveik septynis dešimtmečius engė dešimtis tautų ir šimtus milijonų žmonių.

Centrinės sovietų valdžios bandymas reformuotis, įėjęs į istoriją „perestroikos“ pavadinimu, užgrobtoms tautoms suteikė viltį išsivaduoti iš silpstančios imperijos. Tačiau į Lietuvą „perestroika“ iš Maskvos ėjo daugiau dvejus metus. Teisi yra istorikė D. Blažytė, teigianti, kad iki pat 1987 metų rugpjūčio 23 d. Lietuvos laisvės lygos mitingo Vilniuje prie A. Mickevičiaus paminklo Lietuvos komunistų partija tik stebėjo procesus Maskvoje. Lietuvoje buvo retransliuojami Maskvoje skelbiami idėjiniai pertvarkos šūkliai, tačiau M. Gorbačiovo skelbiamas viešumas ir atsinaujinimas buvo nesuprantamas.¹

Lietuvos komunistų elitui bijant ką nors daryti, iniciatyvą ėmė rodyti aktyvioji Lietuvos visuomenės dalis, ypač intelektualai – filosofai, menininkai, mokslininkai. 1987 metų antrojoje pusėje ir 1988 metų pirmąjį pusmetį šie žmonės kūrė įvairius diskusijų klubus, paminklosaugos draugijas. Viename tokiaame diskusijų renginyje 1988 metų birželio 3 d. buvo sudaryta Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinė grupė.

Aktyvių intelektualų tarpe ekonomistai užėmė ypatingą vietą. „Perestroika“ buvo pradėta pirmiausia dėl to, kad sovietinė komandinė ekonomika buvo priėjusi liepto galą. Maskvos elitui reikėjo ekonomikos reformos idėjų, kurias pasiūlyti galėjo tik ekonomistai – tiek mokslininkai, tiek praktikai.

Todėl beveik nuo pat „perestroikos“ paskelbimo ekonomistai diskutavo apie administracinį valdymo metodų pakeitimą ekonominiiais, apie ūkinių organizacijų

¹ Blažytė D. Tarybinė liaudis vėl virsta tauta//Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais. – Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p.121-122.

savarankiškumą ir ūkiskaitą, apie centralizuoto išteklių skirstymo pakeitimą didmenine prekyba, apie prekinių-piniginių santykių įtvirtinimą, apie valstybinės nuosavybės pakeitimą kolektyvine.

Iš Maskvos tribūnų prakalbus apie ūkiskaitą, (anot akademiko Eduardo Vilko, šis žodis neturi atitikmens pasaulio ekonominėje literatūroje, o sovietinėje tikrovėje jis reiškė, kad įmonės pajamos padengia išlaidas²), Sovietų Lietuvos ekonomistai neapsiribojo įmonės ūkiskaitos sąvoka. Jie išplėtė ją ir ėmė taikyti visai respublikai. Taip atsirado respublikos ūkiskaitos terminas.

Tačiau kalbėti apie respublikos ūkiskaitą, t.y. apie tai, ar respublikos pajamos padengia išlaidas, buvo nelengva, kadangi Lietuvos ūkis buvo integruotas į Sovietų Sąjungos ūkį šiais aspektais: ūkio valdymo, ūkio aprūpinimo materialiniais ištekliais, gamybos infrastruktūros, produkcijos realizavimo, bankų ir finansų. Ypač glaudžiai buvo integruotos ūkio infrastruktūros šakos – energetika, transportas, ryšiai.

Prakalbus apie respublikos ūkiskaitą, Lietuvos žiniasklaidoje buvo pradėti publikuoti straipsniai, kuriuose mūsų ekonomistai vis drąsiau ėmė ginčyti centrinės sovietų valdžios teiginius, kad Lietuvos išlaidos viršija pajamas, t.y. kad Lietuva yra Sovietų Sąjungos išlaikytinė. Išlaikytinės etiketė buvo grindžiama vienu rodikliu – išvežamos ir įvežamos produkcijos palyginimu. Sovietų statistika rodė, kad į Lietuvą produkcijos įvežama daugiau nei iš jos išvežama, todėl mūsų ekonomistai argumentų pagalba siekė parodyti, kad yra priešingai.

Susikūrus Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui, jame susibūrę ekonomistai respublikos ūkiskaitos sąvoką išplėtė ir ėmė kalbėti apie respublikos ekonominį savarankiškumą. 1988 metų birželio mėnesį Lietuvos SSR Mokslų Akademijos Ekonomikos institutas sudarė laikiną mokslinį kolektyvą respublikos ekonominio savarankiškumo problematikai nagrinėti. Tų pačių metų rugsėjo mėnesį šis mokslinis kolektyvas parengė respublikos ekonominio savarankiškumo koncepciją. Jos pagrindu buvo parengtas SSRS Ministrų Tarybos nutarimo dėl ūkiskaitos ir finansavimosi Lietuvos SSR projektas, kuris Lietuvos spaudoje buvo paskelbtas 1988 metų spalio mėnesį.

Sovietų Sąjungos valdžia tik iš dalies atsižvelgė į Lietuvos siūlymus ir 1989 metų kovo mėnesį paskelbė „Vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse

² Vilkas E. Mes – už didįjį suinteresuotumą.//Tiesa, 1988, liepos 28, p.4.

respublikose pertvarkymo, plėtojant jų suverenias teises, savivaldą ir finansavimąsi, bendrųjų principų“ projektą. Šis dokumentas Sovietų Lietuvos valdžios netenkino, nes jame buvo išsaugojami svertai, daugelyje sričių centrui duodantys monopolinę teisę valdyti respublikų ekonomiką. Todėl 1989 metų gegužės mėnesį Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. Tų pačių – 1989 metų pabaigoje buvo paskelbta Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcija, kuri savotiškai apvainikavo sovietinės Lietuvos ekonominio savarankiškumo idėjas.

Magistro darbo **tikslas** – ištirti Sovietų Lietuvos ekonominio savarankiškumo idėjų raidą 1988-1989 metais.

Darbo tikslui pasiekti buvo sprendžiami šie **uždaviniai**:

1. Atskleisti XX a. 9 dešimtmečio pabaigoje vykusias diskusijas dėl Lietuvos kaip Sovietų Sąjungos išlaikytinės statuso.
2. Pristatyti Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepciją ir išanalizuoti jos įgyvendinimą.
3. Išnagrinėti savų pinigų idėjas bei pristatyti Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepciją.

Rašant darbą buvo naudoti aprašomasis, lyginamasis ir probleminės analizės metodai.

Istorinė literatūra. Sovietinės Lietuvos ekonominio savarankiškumo 1988-1989 metais problematikai skirtų istorikų darbų nėra. Darbų, skirtų Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui ir Lietuvos valstybingumo atkūrimui, yra gausu, tačiau ekonominio savarankiškumo siekiai paskutiniaisiais Sovietų Lietuvos gyvavimo metais juose aptariami prabėgomis.

Svarbiausias darbas, tiriantis ekonominio savarankiškumo idėjas 1988-1989 metais, yra ekonomisto Alberto Šimėno monografija „Ekonomikos reforma Lietuvoje“³. Joje analizuojama Lietuvos ūkio SSRS sudėtyje būklė bei pagrindinės problemos, pristatomi ekonomistai, kurie paskutiniaisiais sovietų okupacijos ir pirmaisiais atkurtos Lietuvos valstybės metais rengė planinės ekonomikos pertvarkymo į rinkos ekonomiką projektus. Knygoje autorius detaliai pristato Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo

³ Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje. - Vilnius: Pradai, 1996.

konceptiją ir pateikia jos vertinimą. Tačiau šios monografijos autorius nėra istorikas ir jo knygą vargu ar galima priskirti istorinei literatūrai.

Komunizmo poveikį Lietuvos ekonominei raidai savo straipsnyje⁴ nagrinėja Kanados Rytų-Vakarų verslo ir kylančių rinkų interneto profesorius Valdas Samonis. Jis aptaria komunizmo poveikį Lietuvos žemės ūkiui, pramonei ir paslaugų sektoriui. Analizuoja Lietuvos SSR ekonominius ryšius su visa Sovietų Sąjunga, kelia klausimą, kas ką subsidijuoja – ar Sovietų Sąjunga Lietuvą, ar Lietuva Sovietų Sąjungą.

Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo siekius savo monografijoje⁵ glaustai aptaria Česlovas Bauža ir Petras Setkauskis. Jie apibūdina Sąjūdyje dirbusius ekonomistus, parodo Sąjūdžio ir Lietuvos komunistų partijos požiūrius į ekonominį savarankiškumą.

Tam tikri ekonominio savarankiškumo siekių aspektai paliesti kolektyvinėse lietuvių autorių monografijose „Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais“, „Lietuva 1940-1990: Okupuotos Lietuvos istorija“, Gedimino Ilgūno darbe „Lietuvos kelias į 1990 m. kovo 11-ąją (1940-1990)“.

1988-1989 metų įvykius Lietuvoje detalai analizuoja užsienio istorikai Alfredas Erichas Sennas⁶ ir Anatolis Lievenas.⁷

Apie vieną veikliausių Sąjūdžio ekonomistų Kazimierą Antanavičių biografines knygas parašė du autoriai – Algimantas Liekis⁸ bei Aldona Žemaitytė.⁹ Jose pristatomos K. Antanavičiaus idėjos apie Lietuvos ekonominį savarankiškumą, apie ekonominę reformą, kurią reikėjo atlikti, atkūrus valstybę.

Tai, kad Lietuvos istoriografijoje trūksta šių temų tyrinėjusių darbų, manau yra todėl, kad politinio savarankiškumo ir tautinio atgimimo siekiai atrodė daug svarbesni už ekonominius.

⁴ Samonis V. The Retarding Effects of Communism on Economic Development: Theory and Evidence//Anti-Communist Congress and Proceedings of the International Public Tribunal in Vilnius. - Vilnius: Ramona, 2002.

⁵ Bauža Č., Setkauskis P. Lietuvos valstybingumas XX amžiuje: Atkūrimas ir tęstinumas. – Vilnius: VU leidykla, 2002.

⁶ Senn A.E. Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje. - Vilnius: Baltos lankos, 1997.

⁷ Lieven A. Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę. – Vilnius: Baltos lankos, 1995.

⁸ Liekis A. Profesorius Kazimieras Antanavičius?. – Vilnius: VGTU, 2000.

⁹ Žemaityte A. Kazimieras Antanavičius: Tamsa ištirpsta šviesoje. – Vilnius: Valstybės žinios, 2006.

Šaltiniai. Vertingos medžiagos apie tuometinę ekonominę situaciją Lietuvoje pateikia Lietuvos Ypatingojo archyvo LKP CK fondas (F.1771). Jame saugomi LKP CK vadovų susirašinėjimai su Maskvos partinėmis ir valstybinėmis institucijomis. Kita naudotų šaltinių grupė – nagrinėjamo laikotarpio ekonomistų darbai. Svarbiausi šiam magistro darbui buvo didelio autorių kolektyvo parengta „Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija“ (1988 m.) bei Stasio Uosio, Vlodo Terlecko ir Viliaus Baldišio „Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcija“ (1989 m.), kuriose gausybė medžiagos apie ekonominio savarankiškumo idėjas. Taip pat svarbus šaltinis yra K. Antanavičiaus monografija „Nauji keliai, seni kliuviniai“.

Kita svarbi šaltinių grupė yra straipsniai to meto periodinėje spaudoje – laikraščiuose „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“, „Atgimimas“, „Gimtasis kraštas“, „Sąjūdžio žinios“. Svarbiausi šių straipsnių autoriai yra V. Aleškaitis, K. Antanavičius, V. Baldišis, F. Jasevičienė, P. Judickas, F. Katinas, J. Paskočinas, K. Prunskienė, V. Terleckas, G. Vagnorius, A. Vasiliauskas, E. Vilkas, Z. Žilevičius.

1. LIETUVOS ŪKIS XX AMŽIAUS 9 DEŠIMTMEČIO PABAIGOJE IR DISKUSIJOS DĖL LIETUVOS KAIP IŠLAIKYTINĖS STATUSO.

Lietuvos ūkis nuo pat šalies okupacijos 1940 metais buvo pilnai integruotas į SSRS ūkio sistemą. Lietuvos ūkio integravimo tikslas pirmiausiai buvo politinis – juo buvo siekiama, kad Lietuva negalėtų atgauti valstybingumo. Negalima ignoruoti ir ekonominės naudos, kurią gavo Sovietų Sąjunga. V. Samonio teigimu, prieš pat okupaciją 1940 metais, nepriklausoma Lietuva, lyginant su Sovietų Sąjunga, vienam gyventojui gamino 1,9 karto daugiau mėsos, 2,8 karto daugiau pieno, turėjo 1,9 karto daugiau galvijų ir 2,7 karto daugiau kiaulių.¹⁰ Tokia integracija reiškė, kad Lietuvos ūkinis gyvenimas buvo toks kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje ir kad joks sovietinis regionas negalėjo būti nors kiek savarankiškas.

Lietuvos ūkio integracija į sovietinę ekonomiką pirmiausiai reiškė tai, kad „vietos valdžios struktūrų autonomija buvo mažinama tol, kol jos tapo tiesiogiai pavaldžios ir vykdė SSRS centro valdžios struktūrų nurodymus bei direktyvas, t.y. faktiškai tapo tiesiogiai jų kontroliuojamais padaliniais. Svarbiausia vietos valdžios funkcija buvo vykdyti SSRS valdžios pavedimus, o ne spręsti strategines Lietuvos ūkio problemas. Rūpintis jomis vietos valdžia neturėjo realių teisių.“¹¹ Tiek Lietuvos ūkio aprūpinimas materialiniais ištekliais, tiek produkcijos realizavimas buvo centralizuotas.

Integracija nebuvo vienodai stipri. „Ypač glaudžiai buvo integruotos ūkio infrastruktūros šakos – energetika, transportas, ryšiai. Šių šakų plėtra Lietuvoje daugiausia priklausė nuo SSRS strateginių karinių interesų. Būtent jie lėmė tai, kad Lietuvos automobilių transporto kelių tinklas buvo kur kas geresnis nei bet kuriame kitame SSRS regione. Geležinkelio, vandens ir oro transporto strateginio planavimo, valdymo struktūrų Lietuvoje nebuvo. Tai buvo SSRS centrinių žinybų kompetencija. [...] Pagrindinių ryšio linijų plėtra rūpinosi SSRS centrinės žinybos.“¹² Lietuvoje veikė daugybė gamyklų, kurios buvo valdomos centrinių ministerijų, o vietos valdžia dažnai net neturėjo žinių apie jų vykdomą veiklą.

¹⁰ Samonis V. The Retarding Effects of Communism on Economic Development: Theory and Evidence, p.261.

¹¹ Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje, p.13.

¹² Ten pat, p.14.

Sovietų Lietuva turėjo savo biudžetą, tačiau jo dydį bei struktūrą nustatydavo Sovietų Sąjungos finansų ministerija. „Lietuva negalėjo vykdyti savarankiškos finansų, o tuo labiau pinigų politikos. Bankai privalėjo vadovautis bendromis visiems SSRS regionų bankams nustatytomis taisyklėmis. Kreditų ištekliai bankams buvo skirstomi centralizuotai ir naudojami tik pagal tikslinę paskirtį, centralizuotai nustatytiems investiciniams projektams vykdyti bei trumpalaikiam įmonių kreditavimui. Išimtinė pinigų ir kredito politikos teisė priklausė SSRS centriniam bankui. Visi bankai naudojami tik SSRS pinigais – rubliais, išskyrus SSRS užsienio ekonominę banką, kuriam priklausė monopolinė teisė aptarnauti atsiskaitymus su užsienio šalių subjektais.“¹³

Sovietų Lietuvos ūkio negalėjo neįtakoti centralizuotas planavimas, kuris suformavo tam tikrą visuomenės supratimą apie ekonomiką. Visuomenės gyvenimą veikė tam tikri ekonominio mastymo stereotipai, pagal kuriuos ekonomines ir socialines problemas galėjo spręsti tik centrinės sovietų valdžios institucijos. Dėl visuotinio ir nuolatinio deficito, sukkelto planinės ekonomikos, daugumai gyventojų rūpėjo tik tai, kaip apsirūpinti vartojimo reikmenimis.

Devintojo dešimtmečio pradžioje ėmė ryškėti planinio sovietinio ūkio nesugebėjimas spręsti elementarių socialinių problemų. Sovietų Sąjungos vadovybė suprato, jog reikia ieškoti būdų reformuoti sovietinę ekonomiką. 1985 m. Sovietų Sąjungos komunistų partijos centro komiteto generaliniu sekretoriumi tapo Michailas Gorbačiovas. Siekdamas reformuoti neefektyvią sovietinę sistemą, jis pradėjo reformą, kuri į istoriją įėjo „perestroikos“ pavadinimu. Tai buvo bandymas liberalizuoti totalitarinę valstybę, deklaruojant viešumą, demokratizaciją, žodžio, spaudos, religijos laisves.

Maskvoje paskelbus „perestroiką“, Lietuvoje dar kelis metus tęsėsi brežnevinis „sąstingis“. „Lietuvos komunistų partijai, o per ją ir visam kraštui vadovavo P. Griškevičius, pasak profesoriaus B. Genzelio, gero gyvenimo mėgėjas, tipišką lietuvišką L. Brežnevo atitikmuo, nuolat laukiantis, ką pasakys Maskva.“¹⁴ Anot istorikės D. Blažytės, galima sakyti, kad iki pat 1987 metų rugpjūčio 23 d. Lietuvos laisvės lygos mitingo Vilniuje prie A. Mickevičiaus paminklo Lietuvos komunistų partija tik stebėjo procesus Maskvoje, nepriiimdama jokios atsakomybės už pertvarkos likimą

¹³ Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje, p.14-15.

¹⁴ Ilgūnas G. Lietuvos kelias į kovą 11-ąją (1940-1990 m.) http://www.lrs.lt/datos/kovo11/lietuvos_kelias.htm, p.3.

respublikoje. Lietuvoje buvo retransliuojami Maskvoje skelbiami idėjiniai pertvarkos šūkiai, tačiau M. Gorbačiovo viešumas ir atsinaujinimas buvo nesuprantamas. Spaudą ir toliau griežtai prižiūrėjo cenzūra.¹⁵

Ekonomikoje „perestroika“ deklaravo būtinumą administracinius valdymo metodus pakeisti ekonominiais. Žinomas Lietuvos ekonomistas Kazimieras Antanavičius tuo metu rašė: „Einant socialinio–ekonominio spartinimo keliu, pirmiausia būtina administracinius valdymo metodus pakeisti ekonominiais. Neįmanoma kalbėti apie tikrąjį ūkinių organizacijų savarankiškumą bei ūkiskaitą, kol vyraujantys yra dešimtmečiais susiklostę administraciniai komandiniai valdymo metodai. [...] Jei administracinio komandinio valdymo sistemoje vyraujantys yra vertikalūs pavaldumo ryšiai, tai, esant ekonominiams valdymo metodams, turi vyrauti teisių lygybę įtvirtinantys ir savitarpio naudingumu grindžiami horizontalūs ryšiai.“¹⁶

Administracinių ir komandinių valdymo metodų keitimas ekonominiais nereiškė perėjimo nuo planinės prie rinkos ekonomikos. „Perestroika“ buvo sumanyta taip, kad nekeltų pavojaus nei komunistų partijos viešpatavimui, nei SSRS išlikimui vieninga valstybe, nors šios dvi sąlygos iš centro valdomos „perestroikos“ idėją darė utopine. Tačiau ekonominių metodų deklaravimas paskatino diskusijas apie Lietuvos ūkį, jo santykius su visos Sovietų Sąjungos ūkiu. „M. Gorbačiovo pertvarkos laikais jau buvo galima diskutuoti apie daug ką, išskyrus politiką.“¹⁷

Ekonominėse diskusijose vienas svarbiausių klausimų buvo Lietuvos ūkio santykis su Sovietų Sąjungos ūkiu, kitaip tariant, ar Lietuva yra išlaikytinė, ar pati save išsilaikanti. Tokius svarstymus paskatino „perestroikos“ autorių žodyne atsiradusi ūkiskaitos sąvoka. 1988 metų liepos mėnesį akademikas E. Vilkas apibūdino ją taip: „Žodis „ūkiskaita“ neturi atitikmens pasaulio ekonominėje literatūroje. Mes jį vartojame pajamų–išlaidų sąskaitų vedimo įmonėje prasme, kartais daugiau, kartais mažiau akcentuodami, kad pajamos padengtų išlaidas. Komandavimo sąlygomis apsimokėjimo principas galėjo būti tik sąlyginis. Dabar siekiama šį principą padaryti universaliu. Išplėtus sąvoką „ūkiskaita“ respublikai, pagal analogiją su įmonės ūkiskaita ji turėtų

¹⁵ Blažytė D. Tarybinė liaudis vėl virsta tauta//Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais, p.121-122.

¹⁶ Antanavičius K. Nauji keliai, seni kliuviniai: Nuo administracinių komandinių – prie ekonominių valdymo metodų. – Vilnius: Mintis, 1988, p.8.

¹⁷ Žemaitytė A. Kazimieras Antanavičius: Tamsa ištirpsta šviesoje. – Vilnius: Valstybės žinios, 2006, p.39.

reikšti, kad respublikos pajamos turi padengti išlaidas. Tačiau tai aiškiai per menkas dalykas, kad dėl jo tiek jaudintumėmės. Tuo atveju, kai turimos galvoje pajamos ir išlaidos įprastine medžiagine ir finansine prasme, respublikos ūkiskaitai realizuoti užtektų įvesti įmonių ūkiskaitą, o pačią respubliką įsivaizduoti kaip įmonių sumą. Beje, be įmonių ūkiskaitos (rinkos kainomis) net tokios respublikinės ūkiskaitos įvesti neįmanoma.

Respublikos „pajamos–išlaidos“ apima ne tik įprastinę gamybą, bet ir gyventojų reprodukciją, gamtos apsaugą, kultūrą, visą socialinę infrastruktūrą. O tai tik iš dalies ekonominės kategorijos. Ant pajamų ir išlaidų svarstyklių reikia dėti pačią respublikos gyventojų būtį, kurios nei rubliais, nei tonomis neišmatuosi. Vadinasi, kalba iš tikrųjų turi eiti apie respublikos visuomenės gyvenimo ir jo tobulinimo, turtinimo ekonominį mechanizmą. Ir ne tik ekonominį, bet ir politinį valstybinį.¹⁸

Šalia respublikos ūkiskaitos sąvokos po truputį buvo pradėta vartoti ir respublikos ekonominio savarankiškumo sąvoka, nors yra akivaizdu, kad respublikos ūkiskaitos sąvoka atsirado anksčiau. Kalbėti apie ekonominį savarankiškumą reikėjo daugiau pilietinės drąsos. Straipsnyje, išspausdintame 1988 metų spalio 21 d., K. Antanavičius ir Gediminas Vagnorius rašė, jog „tik drąsiausieji persitvarkymo šalininkai prabilo, kad pagaliau atėjo metas sutapatinti žodžius ir darbus, įgyvendinti tikrąjį respublikos suverenumą ir visišką ekonominį savarankiškumą, bet daugelis ir dabar apsiriboja mintimi „išplėsti respublikos teises valdymo, planavimo, finansų ir darbo srityje“, o dar daugiau yra tokių, kurie LTSR suverenumo ir visiško ekonominio savarankiškumo idėjas tebelaiiko naiviu romantizmu: nefantazuokite, neleis“.¹⁹

Reikia pažymėti, kad pats K. Antanavičius savo 1988 metais išleistoje knygoje (knyga duota rinkti 1988.06.22, o tai reiškia, kad parašyta ji buvo dar prieš Sąjūdžio susikūrimą) „Nauji keliai, seni kliuviniai“ nevartojo nei respublikos ūkiskaitos, nei respublikos ekonominio savarankiškumo sąvokų. Čia jis kalbėjo tik apie ūkinių organizacijų savarankiškumą ir visišką ūkiskaitą kaip perėjimo nuo administracinių komandinių prie ekonominių valdymo metodų rezultatą.²⁰

¹⁸ Vilkas E. Mes – už didįjį suinteresuotumą.//Tiesa, 1988, liepos 28, p.4.

¹⁹ Antanavičius K., Vagnorius G. Lietuvai - ekonominį savarankiškumą!//Atgimimas 1988 m. Nr.4., p.3.

²⁰ Antanavičius K. Nauji keliai, seni kliuviniai, p.15.

Respublikos ekonominio savarankiškumo sąvoka imta vartoti 1988 metų birželio mėnesį, susikūrus Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui, kai prie Mokslų Akademijos Ekonomikos instituto buvo sudarytas laikinas mokslinis kolektyvas LSSR ekonominio savarankiškumo problematikai nagrinėti ir ekonominių santykių pagrindams parengti. Kaip rašo istorikai Č. Bauža ir P. Setkauskis, Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje, vėliau Sąjūdžio Seime ir Taryboje buvo nemažai iniciatyvių ir veiklių ekonomistų (K. Prunskienė, K. Antanavičius, E. Vilkas, A. Buračas ir kiti), todėl šio judėjimo „ekonominė politika“ kuri laiką net nustelbė Sąjūdžio projektus kitų sričių veiklai gerinti.²¹

Apibūdindama Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio prasmę ekonomikos srityje, Kazimiera Prunskienė nurodė, kad ekonomikos pertvarkymo koncepcijoje viena iš silpnų vietų, stabdančių visą procesą, yra regionų, respublikų ūkiskaita, jų ekonominio savarankiškumo derinimas su visos Sąjungos interesais. Todėl Sąjūdžio ekonominės platformos svarbus elementas yra respublikos suvereniteto ekonominis aspektas: ekonominis savarankiškumas arba respublikos ūkiskaita.²²

Prakalbus apie respublikos ūkiskaitą, Sovietų Lietuvos žiniasklaidoje buvo pradėti publikuoti straipsniai, kuriuose mūsų ekonomistai vis drąsiau ėmė ginčyti centrinės sovietų valdžios teiginius, kad Lietuva gauna daugiau nei pati duoda,²³ kitaip tariant, kad Lietuvos išlaidos viršija pajamas. Išlaikytinės etiketė buvo grindžiama vienu rodikliu – išvežamos ir įvežamos produkcijos palyginimu. Sovietų statistika rodė, kad į Lietuvą produkcijos įvežama daugiau nei iš jos išvežama, todėl mūsų ekonomistai argumentų pagalba siekė parodyti, kad yra priešingai.

Vos tik Baltijos šalys pasuko nepriklausomybės link, sovietų propagandos mašina paskleidė informaciją, siekiančią parodyti nepriklausomybės judėjimų ekonominį ir politinį neracionalumą. Buvo tvirtinama, kad Baltijos respublikos nebuvo pajėgios subalansuoti savo einamąsias sąskaitas su likusia SSRS, todėl turėjo priimti „nesavanaudišką ir dosnią pagalbą“, kitaip tariant buvo subsidijuojamos kitų respublikų.

²¹ Bauža Č., Setkauskis P. Lietuvos valstybingumas XX amžiuje: Atkūrimas ir tęstinumas. – Vilnius: VU leidykla, 2002, p.145.

²² Prunskienė K. Ekonominė platforma//Sąjūdžio žinios: Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio leidinys., 1988, Nr. 6, p.1-2.

²³ Terleckas V., Baldišis V. Kaip mus padarė išlaikytiniais. Dar vieno stalininio mito žlugimas.//Gimtasis kraštas, 1989 m.balandžio 13-19, Nr. 15, p.1.

Baltijos respublikų lyderiai buvo kaltinami tuo, kad vedini politinių ambicijų, stūmė savo tautas į ekonominę katastrofą.²⁴

Mūsų ekonomisto Vytenio Aleškaičio nuomone, 1988 m. Lietuvos ekonominiai rodikliai taip viršijo vidutinius SSRS rodiklius: pagal nacionalines pajamas vienam gyventojui – 9,8 procento, pagal bendrąją pramonės produkciją, pagamintą vienam gyventojui – 11,3 proc., pagal žemės ūkio produkciją, pagaminta vienam gyventojui – 66,8 proc., pagal statybos produkciją, pagamintą vienam gyventojui – 17,6 proc., pagal visuminį visuomeninį produktą, pagamintą vienam gyventojui – 20,3 proc., pagal aprūpinimą fondais vienam dirbančiajam materialinės gamybos sferoje – 0,6 proc., pagal darbo našumą arba produktą, pagamintą vieno dirbančiojo liaudies ūkyje – 7 proc., pagal pramonės įmonių rentabilumą – 5,9 proc., pagal pelningų įmonių lyginamąjį svorį pramonėje – 6,4 proc., pagal pelningų įmonių lyginamąjį svorį statyboje – 5 proc., pagal nacionalinių pajamų augimo tempą – 10,8 proc. ir pagal realiųjų pajamų augimo tempą – 1,1 proc.²⁵

Diskutuojama buvo ir dėl žemės ūkio produkcijos. Pagal oficialios statistikos duomenis 1985-1987 m. Lietuvoje vienam gyventojui kasmet vidutiniškai buvo pagaminama 1298 rublių vertės bendrosios žemės ūkio produkcijos – po 886 kg grūdų, 143 kg mėsos, 841 kg pieno arba atitinkamai 1,7, 1,2, 2,2, ir 2,3 karto daugiau nei vidutiniškai šalyje. Pagal mėsos ir pieno gamybą vienam gyventojui Lietuva pirmavo Sovietų Sąjungoje. Tais metais 41,8 proc. mėsos ir 36,7 proc. pieno Lietuva pateikė į sąjunginius fondus. Cituojamo straipsnio autoriai A. Vasiliauskas ir F. Katinas daro išvadą, jog pagal žemės ūkio produkcijos duomenis Lietuvai išlaikytinės etiketė netinka.²⁶

Diskusijoje dėl to, ar Lietuva yra išlaikytinė, ar ne, dalyvavo ir valstybinės institucijos. Lietuvos SSR valstybinio statistikos komiteto duomenimis 1987 m. į respubliką buvo įvežta produkcijos beveik už 7 mlrd. rublių, arba 18,5 proc. daugiau negu 1982 m. Įvežta produkcijos 18,7 proc. daugiau negu išvežta. Tais metais buvo išvežta 23,8 proc. respublikoje pagaminto bendrojo visuomeninio produkto. Įvežta

²⁴ Samonis V. The Retarding Effects of Communism on Economic Development: Theory and Evidence, p.266.

²⁵ Aleškaitis V. Išlaikytinė, duodanti naudą // Atgimimas, 1990, Nr.12., p.15.

²⁶ Vasiliauskas A., Katinas F. Ar Lietuvos žemės ūkis išlaikytinis? // Tiesa.-1989.-kovo 8.-p.2.

produkcija sudarė 27 proc. sunaudotų respublikoje materialinių išteklių. Įvežtoje produkcijoje didžiausią lyginamąjį svorį (96,7 proc.) sudarė: pramonės produkcija - 33,5 proc., kuro pramonės (nafta ir jos produktai, dujos ir kitas kuras) – 15,1 proc., lengvosios pramonės – 14 proc., maisto pramonės – 7,9 proc., juodieji metalai – 5,4 proc. Valstybinis statistikos komitetas pranešė, kad per praėjusį penkmetį gerokai padidėjo energetikos produkcijos įvežimas – 1,7 karto, o jos lyginamasis svoris įvežtoje produkcijoje padidėjo dvigubai. Kuro pramonės produkcijos įvežimas padidėjo 34,4 proc., mašinų ir metalo apdirbimo pramonės produkcijos – 46,4 proc. Maisto pramonės produkcijos įvežimas sumažėjo 25,9 proc., lengvosios pramonės produkcijos – 7,8 proc. 1987 m. įvežtos produkcijos apimtyje 15,9 proc. sudarė importas.²⁷

Svarbiausias rodiklis, svarstant apie tai, kiek Lietuvos ūkis gauna ir kiek duoda Sovietų Sąjungos ūkiui buvo įvežamos ir išvežamos produkcijos palyginimas. Šis palyginimas rodė, kad 1987 m. produkcijos buvo įvežta daugiau negu išvežta 60 yje procentų ūkio šakų. Lietuvos poreikiai naftai, anglims, skalūnams, juodiesiems ir spalvotiesiems metalams, traktoriams ir automobiliams, kilnojamiesiems kranams, daugeliui rūšių žemės ūkio technikos, siurbliams, vamzdžiams, automobilių padangoms, prekinėi celiuliozės ir kitai gamybinės techninės paskirties produkcijai tenkinami įvežant. Išvežtoje iš Lietuvos produkcijoje didžiausią lyginamąjį svorį (98 proc.) sudarė pramonės produkcija, iš jos mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonės produkcija sudarė 31,5 proc., lengvosios pramonės produkcija – 24,1 proc., maisto pramonės produkcija – 18,3 proc., kuro pramonės produkcija – 8,3 proc., chemijos ir naftos chemijos pramonės produkcija – 6,1 proc. Sąjunginiam fondui už respublikos ribų 1988 metais buvo patiekta 43,2 proc. mėsos ir mėsos produktų valstybinių išteklių arba 0,7 proc. daugiau negu 1987 m. ir 34,1 proc. daugiau nei 1983 m. Mėsos gamyba Lietuvoje per penkmetį padidėjo 21,7 proc. Tarprespublikiniams prekių mainams ir eksportui 1988 m. Lietuva patiekė 38 proc. pagamintų konditerijos gaminių, 70,8 proc. žuvies, 67,2 procento žuvies konservų, 31,1 proc. tabako gaminių, 40 proc. daržovių konservų, 24,7 proc. vaisių konservų, 18 proc. cukraus. Tarprespublikiniuose mainuose Lietuva dalyvaudavo ir ne maisto

²⁷ Tarybų Lietuvos ekonominiai ryšiai//Tiesa.-1989, kovo 20, p.2.

prekėmis. Mainais buvo išvežama 88 (iš 103) ūkio šakų produkcija, už tai įsivežant trūkstamas prekes ir gaminius.²⁸

Oficialioji statistika rodė gamybos didėjimą: 1988 m. pirmojoje pusėje liaudies vartojamų prekių (be alkoholinių gėrimų) pagaminta už 3,8 mlrd. rublių – 219,5 mln. rublių arba 6,2 proc. daugiau negu 1987 m. Sparčiausiai didėjo ne maistinių prekių gamyba – palyginti su 1987 m. pirmąja puse, ji padidėjo 7,9 procento ir sudarė 63 proc. visos gamybos. Daugiau kaip 55 proc. pagamintų nemaistinių prekių buvo lengvosios pramonės gaminiai kurių gamyba padidėjo 6,8 proc.²⁹

Pagal oficialiąją statistiką gamyba augo ir 1989 metais: visuminis visuomeninis produktas padidėjo 3 proc., nacionalinės pajamos – 3,1 proc. Daugiau nei 89 proc. visuomeninio produkto ir beveik 80 proc. nacionalinių pajamų buvo sukurta pramonėje, statyboje ir žemės ūkyje. Visuomeniniame produkte pramonės bendrosios produkcijos lyginamasis svoris sudarė 59 proc., o nacionalinėse pajamose jos grynosios produkcijos svoris sudarė 41 proc. 1989 m. materialinės sąnaudos vienam visuomeninio produkto rubliui buvo 0,1 proc. mažesnės negu 1988 m. Dėl to materialinių sąnaudų sąlyginė ekonomija sudarė 11 mln. rublių. Visuomeninis darbo našumas padidėjo 2,4 proc., o tai sąlyginai prilygsta 34 tūkstančių žmonių darbui. Padidinus darbo našumą buvo gauta 77 proc. nacionalinių pajamų prieaugio. Maisto prekių buvo pagaminta už 2,7 mlrd. rublių – 2 mln. rublių arba 1,1 proc. daugiau negu 1988 m. Ne maisto prekių gamyba padidėjo 4,7 proc. ir sudarė 64,4 proc. liaudies vartojamų prekių gamybos.³⁰

Teiginį, kad Lietuva yra centrinės sovietų valdžios išlaikytinė, žinomi ekonomistai Vladas Terleckas ir Vilius Baldišis pavadino dar vienu stalininiu mitu. Atsiliepdami į Maskvos funkcionierių teigimus, jog Lietuva skolinga centrai net 40 mlrd. rublių, šie mūsų ekonomistai argumentuotai parodė, kad nuo pat įjungimo į SSRS Lietuva pagal ekonominę išsivystymą ne tik neatsiliko nuo SSRS, bet ir gerokai ją lenkė. Pavyzdžiui, 1939 m. nacionalinės pajamos vienam gyventojui Lietuvoje buvo maždaug tris kartus didesnės nei Sovietų Sąjungoje. Straipsnio autoriai priminė nuostolius, kuriuos mūsų šalis patyrė dėl okupacijos, kai 1940 – 1941 m. iš mūsų ūkininkų buvo atimtinėjama

²⁸ Apie Lietuvos TSR ekonominę ir socialinę vystymą 1988 m. pirmojoje pusėje//Tiesa.-1988, rugpjūčio 28, p.2.

²⁹ Mūsų darbų veidrodis apie Lietuvos TSR ekonominę ir socialinę raidą 1988 m.//Tiesa, 1989, vasario 1, p.1.

³⁰ Nežinodami ligos, neišgydysime ligonio. // Tiesa, 1990.-balandžio 7, p.2.

žemės ūkio produkcija, kai 1940 m. rudenį į apyvartą įvedant rublių manipuliacijų pagalba buvo nuvertintas Lietuvos žmonių ne vienerių metų darbas. Anot mūsų ekonomistų, dabar praktiškai nebeįmanoma apskaičiuoti, kiek Lietuva prarado valiutinių įplaukų dėl tradicinių užsienio rinkų netekimo, uždraudus prekiauti su užsieniu. V. Terleckas ir V. Baldiškis priminė ir mūsų pokario metų tremtinių vergišką ir beveik neapmokamą darbą įvairiose Sovietų Sąjungos vietovėse.³¹

Kalbėdami apie laikotarpį, kada buvo rašomas jų straipsnis (1989 m.), autoriai pateikė tokius skaičius. 1985 – 1987 m. pagal nacionalinių pajamų ir visuomeninio darbo našumo didėjimo tempus Lietuva viršijo vidutinį SSRS lygį atitinkamai 8,3 ir 8,6 punkto. 1987 m. Lietuvoje vienam gyventojui sukurta nacionalinių pajamų už 2304 rublius, Sąjungos vidurkis – tik 2128 rublių. Logika čia paprasta – neįmanoma geriau dirbant būti išlaikytiniais. Antra vertus, turėtume ir geriau gyventi negu kitos respublikos, bet taip nėra. Vieningos pinigų-kredito sistemos pagalba, naudojant centralizuotą išteklių paėmimą ir dalinimą bei kabinetines, biurokratinio aparato nustatinėjamas kainas, mūsų geresnio darbo vaisiai patenka į bendrą katilą. Kuo geriau dirbame tuo daugiau iš mūsų paime, formaliai atlyginant pseudo pinigais – rubliais. Gaunamų rublių pagal norą ir poreikius išleisti negalima – neskiriami atitinkami medžiagų, prekių fondai. Nori nenori prisieina taupyti. Šioje srityje Lietuva taip pat tvirtai pirmavo Sovietų Sąjungoje: vidutiniškai vienam respublikos gyventojui teko apie 1,7 tūkstančio rublių indėlių, kai Sąjungos vidurkis - apie 1 tūkstantis rublių. Bankuose Lietuvos gyventojai tuo metu buvo pasidėję virš 6 mlrd. rublių. Tačiau šie Lietuvoje sukurti kredito ištekliai nebuvo naudojami jos ūkio ir gyventojų kreditavimui. Kreditavimo sistemos pagalba šie ištekliai buvo paimami ir skirstomi iš centro.³²

V. Terlecko ir V. Baldišio nuomone, tuometinis kredito mechanizmas buvo vienas iš pagrindinių respublikoje pagaminamų nacionalinių pajamų išpumpavimo kanalų. Šiam tikslui tarnavo sovietinė biudžetinė sistema, kuri neturėjo analogų pasaulyje. Ji turėjo daugybę pajamų kanalų, santykį tarp sąjunginio ir respublikinių biudžetų buvo supainioti, dažnai paradoksaliūs. Pavyzdžiui respublikos kanalas gaudavo dotacijas iš sąjunginio biudžeto, kitais jam pervesdavo nemažas sumas. Anot vaizdingo

³¹ Terleckas V., Baldiškis V. Kaip mus padarė išlaikytiniais. Dar vieno stalininio mito žlugimas.//Gimtas kraštas, 1989, balandžio 13-19, Nr. 15, p.1-2.

³² Ten pat, p.2.

autorių posakio, pats nelabasis sprandą nosisuktų, norėdamas susigaudyti šioje sistemoje. Lietuva iš savo biudžeto primokėdavo kitų respublikų gyventojams už tai, kad jie valgė lietuvių pagamintus ir į centralizuotus fondus pristatomus mėsos–pieno produktus. Pavyzdžiui, 1988 m. kitų respublikų valgytojams iš Lietuvos biudžeto buvo primokėta apie 900 mln. rublių.³³

Nebuvo galima pilnai naudotis ir uždirbama užsienio valiuta. Veikė tas pats „bendrojo katilo“ principas. Iš respublikinio ir vietinio pavaldumo įmonių centras paimdavo 30 proc. uždirbtos valiutos, iš sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo – vidutiniškai apie 80 proc. Respublikos „Inturisto“ sistemai likdavo tik 5 proc. uždirbtos valiutos. O apie mūsų menininkų, sportininkų apiplėšimą nesinori ir kalbėti, - taip užbaigė straipsnį autoriai.³⁴

Kiti mūsų ekonomistai – K. Antanavičius, A. Poviliūnas, S. Uosis, A. Vasiliauskas ir E. Vilkas – 1988 metais parašė atvirą laišką Sovietų Sąjungos komunistų partijos centro komiteto nariui E. Primakovui ir Maskvos mokslininkams, nesutikdami su jų teiginiais, jog respublikos siekia kuo daugiau pasiglemžti iš centrinės valdžios. Mūsų ekonomistai pateikia duomenis, jog Lietuva nėra centro išlaikytinė. Pavyzdžiui, 1987 m. Lietuvoje vienam kilogramui pieno pagaminti reikėjo 1,04, vienam kilogramui galvijų priesvorio – 10, vienam kilogramui kiaulių priesvorio – 6,69 pašarinių vienetų, vidutiniai Sovietų Sąjungos rodikliai buvo atitinkamai 1,49, 13 ir 8 pašariniai vienetai, t.y. 43,19 ir 20 procentų didesni. Iš 100 ha naudmenų Lietuvoje gaunama 133,9 tūkstančių rublių vertės bendrosios produkcijos, kai ne juodžemio zonoje – tik 70,4 tūkstančio rublių. Lietuva į sąjunginį fondą mėsos ir pieno produktų, skaičiuojant vienam gyventojui, pateikia 2,14 karto daugiau nei vidutiniškai šalyje, 1,36 karto daugiau nei Baltarusijos SSR ir 1,97 karto daugiau nei Rusijos Federacija.³⁵

Reaguodama į viešojoje erdvėje vykstančias diskusijas apie tai, yra ar nėra Lietuva išlaikytinė, Lietuvos SSR Ministrų Taryba pavedė grupei specialistų ir mokslininkų nuodugnai išnagrinėti, kaip iš tikrųjų yra. Šios grupės darbo rezultatus „Tiesos“ laikraštyje pristatė Lietuvos SSR Ministrų Tarybos reikalų valdybos ekonomikos skyriaus vedėja Filomena Jasevičienė. Anot jos, galima aiškiai pasakyti, kad

³³ Ten pat.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Cit. iš: Liekis A. Profesorius Kazimieras Antanavičius.-Vilnius: VGTU, 2000, p.85-89.

mums primetamas negarbingas išlaikytinės titulas yra didžiai abejotinas. Pagrindiniai Lietuvos liaudies ūkio ekonominiai rodikliai daug geresni nei vidutiniai šalyje. Antai vienam respublikos gyventojui 1987 m. pagaminta 6110 rublių vertės visuomeninio produkto, o vidutiniškai Sovietų Sąjungoje – 5173 rubliai (Lietuvoje 18,1 proc. daugiau). Nacionalinių pajamų teko atitinkamai 2304 ir 2118 rublių vertės (Lietuvoje 8,8 proc. daugiau), pramonės produkcijos teko 3430 ir 3152 rublių vertės (8,8 proc. daugiau), statybos produkcijos 668 ir 551 rublio vertės (21,2 proc. daugiau), žemės ūkio produkcijos 1349 ir 830 rublių vertės (Lietuvoje 62,5 proc. daugiau). Vienam mūsų krašto gyventojui 1987 m. teko vidutiniškai po 1491, o Sąjungoje – po 939 rublius santaupų.

F. Jasevičienė klausia, tad iš kur vis dėlto atsiranda tas išlaikytinių mitas? Minėta specialistų ir mokslininkų darbo grupė priėjo bendrą išvadą, kad čia kalti iškreipti statistiniai duomenys. Lietuvos išlaikytinumo mitas grindžiamas vienu rodikliu – išvežamos ir įvežamos produkcijos skirtumu (saldo), todėl reikia paaiškinti keletą ryškesnių tokio skaičiavimo trūkumų. Pavyzdžiui statistika teigia, kad 1987 metais šis skirtumas Lietuvai buvo neigiamas. Kitaip tariant, į respubliką buvo įvežta 1097,7 milijono rublių vertės produkcijos daugiau, negu išvežta. Kaip šis neigiamas saldas skaičiuojamas? Kadangi į šią 1097,7 milijono rublių sumą įeina ne tik produkcijos pasikeitimas tarp respublikų, bet ir vadinamasis biudžeto efektas, ją galime skirti į dvi dalis. Viena jų, liečianti tarprespublikinius ryšius, sudaro 396,2 milijono rublių. Ši suma atsiranda ne tik dėl esminių kainodaros trūkumų, bet ir dėl to, kad išvežama produkcija vertinama galutinio vartojimo kainomis, tai yra be notacijų prekių gamybai. Taip iš Lietuvos į kitas respublikas išvežama nemažai žemės ūkio produkcijos, kurios vertė nepagrįstai sumažinama net 562 milijonais rublių. Išeina, kad kuo daugiau išvežame žemės ūkio ar kitų valstybės dotuojamų produktų, tuo respublika nuostolingesnė. Paradoksalu, ar ne? Antroji, kur kas didesnė neigiamo saldo dalis (701,2 milijono rublių) atsiranda dėl to, kad biudžetinis efektyvumas skaičiuojamas centralizuotai ir padalinamas respublikoms. Šis efektyvumas atsiranda dėl to, kad valstybė, gaminius perskaičiuodama vidaus kainomis, iš užsienio prekybos turi tam tikrą naudą. Tarkim, užsienyje pirka batų pora valstybei kainavo 10 rublių, o mums ją pardavė už 50 rublių. Šiuo atveju biudžetinis efektyvumas buvo 40 rublių ir tiek pat tarsi padidėjo ir šalies nacionalinės pajamos.

Šitokiu būdu gautą nacionalinių pajamų prieaugį SSRS valstybinis statistikos komitetas be jokios logikos vadina produkcijos įvežimu į respublikas ir visoms jį išdalina proporcingai pagal jų gautas nacionalines pajamas. Taip Lietuvai tenka dar 701,2 milijono rublių „skolos“. Štai ir antrasis paradoksas – kuo daugiau mūsų respublika sukuria nacionalinių pajamų, tuo daugiau ji lieka „skolinga“ centrui. Straipsnio autorė daro išvadą, kad išlaikytinių vardas Lietuvai netinka, net jeigu ir vadovautumės keistoka jo pagrindimo metodika. Ne tik remdamiesi sveika nuojauta, bet ir konkrečiais rodikliais, galime teigti, kad mūsų respublika niekam nėra skolinga, o tuo labiau išlaikytinė.³⁶

Diskusijas apie tai, išlaikytinė Lietuva ar ne, galima apibendrinti ekonomistų K. Antanavičiaus ir G. Vagnoriaus žodžiais: „Jei mes išlaikytiniai, tai ne tik mes, siekiantys įtvirtinti teisingumą, bet ir tie, kurie mus išlaiko, turėtų būti suinteresuoti kuo greičiau įtvirtinti ekonominę respublikos savarankiškumą – išlaikyti nieko nebereikės, juo labiau, kad tie išlaikomieji patys savarankiškai ūkininkauti nori“.³⁷

Apibendrinant pirmąją dalį, reikia pažymėti, kad Lietuvos ūkis per visą sovietinės okupacijos laikotarpį buvo nuosekliai integruotas į Sovietų Sąjungos ūkį. Centralizuota ūkio valdymo sistema jokio savarankiškumo atskiriems SSRS regionams neleido, todėl ir Lietuvoje ūkinis gyvenimas buvo iš esmės toks pats kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje. Ūkiskaitos sąvoka leido Lietuvos ekonomistams kalbėti ne tik apie įmonės, bet ir apie visos respublikos ūkiskaitą. Susikūrus Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui, buvo pradėta naudoti ir respublikos ekonominio savarankiškumo sąvoka, kuria buvo nusakomi kokybiškai kitokie santykiai su centrine sovietų valdžia. Diskusijose apie respublikos ūkiskaitą ir ekonominę savarankiškumą mūsų ekonomistai argumentuotai paneigė centrinės sovietų valdžios teiginius, kad Lietuvos išlaidos viršija jos pajamas, t.y. kad Lietuva yra Sovietų Sąjungos išlaikytinė.

³⁶ Jasevičienė F. Griūva “nesugriaunami” mitai: Dar kartą apie Lietuvą išlaikytinę.//Tiesa 1989, gegužės 6, p.2.

³⁷ Antanavičius K., Vagnorius G. Lietuvai - ekonominę savarankiškumą!//Atgimimas 1988, Nr.4, p.3.

2. LIETUVOS EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO KONCEPCIJOS RENGIMAS IR PAGRINDINĖS NUOSTATOS.

1988 metų gegužės ir birželio mėnesiais visos trys Pabaltijo respublikos ėmėsi rengti savo respublikų ekonominio savarankiškumo modelius. Estijoje to darbo ėmėsi Estijos SSR Mokslų akademijos Ekonomikos instituto darbo grupė, Latvijoje buvo paskelbtas konkursas geriausiems pasiūlymams parengti. Konkurse dalyvavo keturios specialistų grupės. Lietuvoje darbo ėmėsi dvi grupės: Lietuvos SSR Valstybinis plano komitetas sutelkė savo ir respublikos administracinių žinybų specialistų grupę, o Lietuvos SSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas sudarė laikiną mokslinį kolektyvą respublikos ekonominio savarankiškumo problematikai nagrinėti. Šio mokslinio kolektyvo darbe dalyvavo Mokslų akademijos Ekonomikos instituto, Vilniaus universiteto, Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos mokslinio tyrimo instituto, Žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo instituto, Vilniaus inžinerinio instituto specialistai: K. Antanavičius, A. Dobrovolskas, K. Glaveckas, J. Jankauskas, E. Kačkus, S. Kropas, A. Levinsonas, N. Markevičius, R. Naiduškevičius, V. Navickas, K. Prunskienė, V. Rutkauskas, P. Stanikas, A. Šimėnas, S. Uosis, G. Vagnorius, A. Vasiliauskas, E. Vilkas, N. Žambaitė.³⁸

Reikėtų pastebėti, kad vienas iš šio kolektyvo ekonomistų – Albertas Šimėnas savo knygoje „Ekonomikos reforma Lietuvoje“, išleistoje 1996 m., prie šios grupės priskiria dar tris žmones – tai T. Medaiskis, A. Rudys ir M. Stankevičius. A. Šimėno nuomone, šios ekonomistų grupės požiūris į pagrindines ūkio reformos problemas ir ypač jų sprendimo būdus buvo savitas. Todėl rengiant koncepciją buvo daug, dažnai ir smarkiai diskutuojama. Lemiamas balsas diskusijose dažniausiai priklausė profesoriui K. Antanavičiui, kuris buvo gana tolerantiškas kitokiai nuomonei.³⁹

Istorikas Algimantas Liekis, parengęs dokumentinę apybraižą „Profesorius Kazimieras Antanavičius“, joje rašo, kad K. Antanavičius buvo vienas iš iniciatorių suburti mokslininkų kolektyvą respublikos ekonominio savarankiškumo problemai spręsti ir pats parengė labai konkrečią šio kolektyvo „Darbų programą“. Joje buvo aiškiai

³⁸ Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija. - Vilnius: Žinija, 1988, p.3.

³⁹ Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje, p.29.

apibrėžti darbų tikslai: 1. Plėtoti ir tobulinti respublikos ekonominio savarankiškumo koncepciją. 2. Nustatyti svarbiausias respublikos ekonominio savarankiškumo prielaidas. 3. Įvertinti galimybes pamažu pereiti į ekonominio savarankiškumo vėžes. 4. Išanalizuoti galimas perėjimo iš šiuolaikinės ekonominės situacijos į rinkos ekonominę situaciją strategijas. 5. Parengti laipsniško perėjimo prie rinkos ekonomikos strategiją. 6. Išanalizuoti galimas respublikos ekonomikos būsenas ir parengti išvadas apie ekonomiškai savarankiškos respublikos ekonominį potencialą bei veiklos strategijas. 7. Parengti ekonomiškai savarankiškos respublikos ūkinių ir socialinių santykių reguliavimo projektus. 8. Parengti ekonomiškai savarankiškos respublikos teisinių, ekonominių, socialinių, valdymo santykių reguliavimo dokumentų paketus. Darbus vykdyti Lietuvos SSR MA Ekonomikos instituto jėgomis, pritraukiant Vilniaus valstybinio universiteto, Liaudies ūkio planavimo ir ekonomikos instituto, Vilniaus inžinerinio statybos instituto, Liaudies ūkio specialistų kvalifikacijos tobulinimo instituto, Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto, Lietuvos informacijos mokslinio tyrimo instituto, Aukštosios partinės mokyklos, kitų mokslo ir mokymo įstaigų bei kitų žinybų specialistus.⁴⁰

K. Antanavičius apibrėžė laukiamus rezultatus: 1. Ekonomiškai savarankiškos respublikos ūkinio gyvenimo teisiniai, ekonominiai ir socialiniai pagrindai. 2. Ekonominių ir socialinių santykių Lietuvoje projektai. 3. Respublikos ekonominio savarankiškumo įstatymo projektas. 4. Respublikos ūkinio gyvenimo įstatymų ir dokumentų projektai. K. Antanavičiaus sudarytoje darbų programoje buvo keturiasdešimt vienas punktas. Pirmiausiai buvo nurodyti šie darbai: 1. Parengti respublikos ekonominio savarankiškumo įstatymo projektą. 2. Plėtoti ir tikslinti respublikos ekonominio savarankiškumo koncepciją. 3. Įvertinti galimas respublikos ekonomikos būsenas, potencialą, socialines pasekmes savarankiškumo sąlygomis. 4. Atlikti ekonomiškai savarankiškos respublikos atskaitymų sąjunginiam biudžetui variantinius skaičiavimus. 5. Parengti respublikos biudžetinės sistemos pertvarkymo projektą. 6. Parengti kredito sistemos reformos projektą. 7. Parengti pinigų sistemos pertvarkymo projektą. 8. Parengti pasiūlymus kapitalo rinkos organizavimo paspartinimui ir palaikymui.⁴¹

⁴⁰ Liekis A. Profesorius Kazimieras Antanavičius, p.93.

⁴¹ Ten pat, p.94-95.

Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija buvo parengta 1988 metų rugsėjo mėnesį. Joje buvo apibendrintas rengėjų požiūris į būsimą ūkio reformą, turint omenyje siekį užtikrinti Lietuvos valstybės suverenitetą, esamą didelę Lietuvos politinę, ekonominę, karinę integraciją į SSRS, „perestroikos“ deklaruojamus abejotino patikimumo šūkius.⁴² Kaip rašo A. E. Sennas, dauguma lietuvių sveikino Gorbačiovo priimtą regionų ekonominio savarankiškumo idėją, kurią jie suprato kaip administracinį decentralizavimą, tačiau niekas nebuvo tikras, kur tai nuves.⁴³

Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje buvo išskirtos šios sudėtinės dalys: 1) savarankiškos respublikos ekonominės sistemos esmė, 2) nuosavybės santykiai, 3) ekonominiai savarankiškų įmonių, respublikos ir TSR Sąjungos santykiai, 4) pinigų ir kredito sistema, 5) valdymo organizavimas, 6) ekonomiškai savarankiškų įmonių veiklos principai, 7) mokesčių sistema, 8) respublikos ekonominio savarankiškumo įgyvendinimas.⁴⁴

Pirmojoje koncepcijos dalyje pabrėžiama, kad respublikos ekonominis savarankiškumas yra tiesiog būtina sąlyga ekonomikos efektyvumui didinti. Šis savarankiškumas įgyvendinamas pripažįstant, kad gamtos ir žemės gelmių išteklių, visa respublikoje esanti valstybinė, kooperatinė ir asmeninė nuosavybė yra LSSR nacionalinis turtas, kurio atžvilgiu ji turi visišką suverenumą. Respublika savarankiškai sprendžia visus vidaus ir užsienio ekonominės politikos, finansų ir mokesčių klausimus, rengia ekonominio, socialinio ir ekologinio vystymo planus, savarankiškai formuoja savo biudžetą, nustato mokesčius, baudas, muitus bei kontroliuoja kainas, atlygius, palūkanas ir kitus normatyvus. Respublikos liaudies ūkis administraciniu požiūriu neturi būti niekam pavaldus. Visiškos ūkiskaitos esmė yra ta, kad jokia ministerija, joks komitetas ar vyriausioji valdyba neturi teisės komanduoti ir kištis į įmonių ūkinę veiklą. Įmonėms nenustatomos jokios privalomos užduotys, nereikalaujama vykdyti ekonomiškai nenaudingus įmonei valstybės ar kitokius užsakymus.⁴⁵

Respublikos ekonomika gali būti savarankiškai tvarkoma tik esant tam tikroms politinėms, teisinėms ir ūkinėms sąlygoms. Pirma, turi būti laikomasi konstitucinio

⁴² Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje, p.30.

⁴³ Senn A.E. Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje, - Vilnius: Baltos lankos, 1997, p.19.

⁴⁴ Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, p.4-24.

⁴⁵ Ten pat, p.5-6.

respublikos suverenumo. Antra, turi būti įtvirtinti teisinės valstybės pagrindai. Trečia, Lietuvos SSR žinioje yra visi valstybinės valdžios ir valstybinio valdymo organų organizavimo ir vykdymo klausimai. Sąjunginiai valstybiniai valdžios organai negali spręsti jokio respubliką liečiančio vidaus ir užsienio ekonominės politikos klausimo, nedalyvaujant atitinkamiems respublikos organams ir be jų sutikimo. Ketvirta, žemė, jos gelmės, vandenys, miškai ir atmosfera, visas respublikos teritorijoje esantis nacionalinis turtas: gamybos priemonės, transporto, ryšių ir energetikos tinklai, valstybinės įstaigos, pastatai ir infrastruktūros objektai, kooperatinių įmonių ir organizacijų bei individualių gamintojų gamybos priemonės turi būti pripažinti LSSR nuosavybe. Penkta, turi būti sutvarkytos apyvartos piniginių priemonės. Šešta, LSSR ekonominiai ryšiai su kitomis respublikomis ir užsienio šalimis grindžiami išimtinai prekiniais-piniginiais santykiais ir komerciniu naudingumu, vykdomi ekonomikos narių laisva valia, remiantis socialistinės rinkos mechanizmu. Septinta, respublikoje turi veikti gamybos priemonių, vartojamų reikmenų, investicijų, inovacijų, darbo jėgos, valiutos, informacijos ir paslaugų rinkos. Aštunta, visoje LSSR teritorijoje esančios įmonės ir organizacijos (valstybinės, kooperatinės ir akcinės) pripažįstamos ekonomiškai savarankiškoms. Jų veikla grindžiama ekonominiu tikslingumu, ūkiskaitiniu naudingumu ir savimoka. Panaikinamas ūkiskaitinių įmonių administracinis pavaldumas. Visos įmonės yra pavaldžios Lietuvos SSR įstatymams ir pagal juos apmokestinamos.⁴⁶

Šios aštuonios respublikos ekonominio savarankiškumo sąlygos liudija, kad Konceptijos autoriai, sąmoningai neliesdami Sovietų Sąjungos ateities klausimo, Lietuvą traktavo kaip suverenią teisinę valstybę, kurios teritorijoje esantis turtas pripažįstamas tik jos nuosavybe, o jos teritorijoje esančios įmonės veikia be komandinio administravimo iš centro.

Antrojoje koncepcijos dalyje, skirtoje nuosavybės santykiams, teigiama, kad visoms nuosavybės formoms – valstybinei, kooperatinei, asmeninei (privačiai) pripažįstamos lygios teisės. Respublikos valstybinei nuosavybei priskiriama: žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir atmosfera, didelės įmonės, respublikos valstybinis bankas, transporto, ryšių ir energetikos tinklai, valstybinės įstaigos ir infrastruktūros objektai, finansiniai ištekliai, įvairūs valstybės emituojami vertybiniai

⁴⁶ Ten pat, p.6-7.

popieriai. Valstybinė nuosavybė gali būti išnuojama ar perduodama respublikos darbo kolektyvams arba atskiriems asmenims. Atskiri ypatingos paskirties objektai (pvz., gynybinės pramonės įmonės) respublikos visuomenei sutikus gali būti priskirti sąjunginiai arba kitų respublikų valstybinei nuosavybei. Kolektyvinei (kooperatinei) darbo kolektyvų nuosavybei priskiriamas kolūkių, kooperatyvų bei draugijų bendras turtas (gamybos priemonės, finansinės lėšos, vertybiniai popieriai, kitos vertybės). Asmeninei nuosavybei priklauso atskirų asmenų ir jų šeimų turtas: gamybos priemonės bei joms prilygstančios vertybės, negamybinės paskirties daiktai bei vertybės, pinigai ir kiti vertybiniai popieriai. Valstybinė, kooperatinė ir asmeninė nuosavybės gali sudaryti valstybinės, kooperatinės, akcinės, valstybinės-kooperatinės, valstybinės-akcinės, tarprespublikinės, tarptautinės bei individualios veiklos įmones, bendroves, susivienijimus. Valstybinės nuosavybės naudojimo (nuomojimo) iniciatoriais yra darbo kolektyvai. Respublikos valstybinės valdžios organų kompetencijai priskirtina tik ta valstybinės nuosavybės dalis, kurią nustato respublikos Aukščiausioji Taryba.⁴⁷

Kaip matome, Konceptijos autoriai visoms nuosavybės formoms – valstybinei, kooperatinei ir asmeninei (privačiai) – pripažįsta lygias teises, todėl negalima sutikti su A. Šimėno tvirtinimu, kad Konceptijoje terminas „privati nuosavybė“ neminimas, kad vietoje jo vartojamas terminas „individuali nuosavybė“ ir kad šiai nuosavybės formai didesnės reikšmės ūkiniame gyvenime neteikiama.⁴⁸ Toks tvirtinimas yra klaidingas.

Trečiojoje koncepcijos dalyje teigiama, kad suverenios respublikos ekonominės sistemos pagrindas yra ūkiškai savarankiškos valstybinės, kooperatinės, akcinės, valstybinės-kooperatinės, valstybinės-akcinės, tarprespublikinės ir tarptautinės bei individualios veiklos įmonės, bendrovės ir organizacijos. Jos veikia ekonominio tikslingumo ir ūkiskaitinio naudingumo pagrindais. Jų veikla reguliuojama tik ekonominiais metodais. Visos LSSR teritorijoje esančios ir ekonominę veiklą vykdančios įmonės bei organizacijos moka LSSR įstatymų nustatyta tvarka mokesčius į respublikos ir vietinius biudžetus. Iš respublikos biudžeto atskaitoma sąjunginiam biudžetui. Atskaitymų į sąjunginį biudžetą dydžiai nustatomi atitinkamu SSRS ir Lietuvos SSR biudžeto komisijų susitarimu, atsižvelgiant į gaunamas nacionalines pajamas ir išlaidas

⁴⁷ Ten pat, p.7-9.

⁴⁸ Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje, p.41.

vykdyti toms funkcijoms, kurias respublika deleguoja sąjunginių valdžios organų kompetencijai. Mokesčių į sąjunginį biudžetą mokėjimo tvarką nustato SSRS ir LSSR finansų ministerijos. Lietuvos SSR miestų ir rajonų biudžetai formuojami iš tiesioginių ekonomiškai savarankiškų įmonių ir organizacijų bei piliečių mokesčių. Miestų ir rajonų biudžetai yra savarankiški. Pagrindiniai respublikos ekonomikos reguliavimo svertai yra kainos, mokesčiai už gamybos išteklių naudojimą ir pajamų mokesčiai. Kainos bei mokesčiai išlygina gamybos bei vartojimo sąlygas, palaiko ekonomikos pusiausvyrą. Visi vidaus, tarprespublikiniai ir tarpvalstybiniai mainai vykdomi rinkos kainomis. Respublikos valstybiniai organai nustato kainas tik tuo atveju, kai siekiama sudaryti palankesnes sąlygas pusiausvyrai tarp gamybos galimybių ir vartojimo mokymų poreikių. Respublikos įmonės, organizacijos ir ūkiai turi teisę užmegzti tiesioginius ekonominius ryšius su užsienio šalių partneriais, kurti bendras įmones, vykdyti tarptautinę komercinę veiklą. Ekonominiai ryšiai su užsienio šalimis plėtojami pagal turimų respublikoje valiutinių išteklių galimybes. Respublika savarankiškai sudaro bei tvirtina socialinius-ekonominius vystymo planus ir programas. Ji taip pat savarankiškai vykdo kultūros, švietimo, mokslo, sveikatos apsaugos, turizmo, sporto bei socialinės infrastruktūros vystymo politiką.⁴⁹ Iš to, kaip Konceptijos autoriai apibrėžė mokesčių į sąjunginį biudžetą mokėjimo tvarką, galima spręsti, kad Sovietų Sąjungą jie suprato ne kaip federacinę, bet kaip konfederacinę valstybę.

Ketvirtoji koncepcijos dalis skirta pinigų ir kredito sistemai. Dalis pradedama teiginiu, jog būtina respublikos ekonominio savarankiškumo sąlyga yra tvirtas piniginis vienetas. Ekvivalentinius mainus ir rinkos santykius galima įgyvendinti tik tada, kai visi mainuose dalyvaujantieji turi vieningą ir pakankamai stabilų vertės matą. Tokio mato vaidmenį atlieka laisvai konvertuojamas piniginis vienetas (valiuta). Konceptijos kūrėjų nuomone, yra tikslinga įvesti atskirą Lietuvos SSR piniginių vieneta. Tai būtina sąlyga, nes kitaip respublika negalės įtvirtinti prekinių-piniginių santykių nei savo teritorijoje, nei su kitomis respublikomis. Ji negalės vykdyti savarankiškos tarptautinės ekonominės veiklos, neveiks rinkos mechanizmas, taip pat respublika nebus apsaugota nuo materialinėmis vertybėmis nepadengtų pinigų intervencijos. Naudojant savą pakankamai konvertuotą piniginių vieneta veiks laisvi, nevaržomi Lietuvos SSR ekonominiai ryšiai su

⁴⁹ Ten pat, p.9-12.

Sajungos įmonėmis ir organizacijomis bendroje Sajungos rinkoje, nereikės įvesti muitų ar kitų ekonominių priemonių, ribojančių tarprespublikinę prekių ir paslaugų apykaitą. Respublikos valstybiniam piniginiam-kreditiniam ir finansiniam ekonomikos reguliavimui įkuriamas Lietuvos SSR Valstybinis bankas. Jis tampa respublikos emisiniu-kasiniu centru, reguliuoja pinigų kiekį apyvartoje, koordinuoja kitų bankų veiklą ir teikia jiems būtinas paslaugas. Respublikos Valstybinis bankas vykdo bendrą kredito, pinigų kasinio rezervo ir aktyvų likvidumo palaikymo politiką. Lietuvos Valstybinis bankas turi reguliuoti užsienio valiutos rezervus, savos valiutos keitimo kurso santykius, vykdyti valiutinę kontrolę. Jis taip pat leidžia vertybinius popierius. Lietuvos SSR Valstybinio banko pelnas pervedamas į Respublikos biudžetą. Lietuvoje kuriamas tarpusavyje konkuruojančių komercinių bankų tinklas. Visi bankai, išskyrus Valstybinį, dirba komerciniais pagrindais. Atidaromi savarankiški respublikos užsienio prekybos, investicijų ir kiti tarptautiniai bankai. Atidaroma laisvo pirkimo ir pardavimo valiutos rinka. Respublika turi teisę leisti savos valstybinės paskolos obligacijas ir kitus vertybinius popierius, taip pat suteikti teisę vietinės valdžios organams leisti savus vertybinius popierius.⁵⁰ Mintys apie pinigų ir kredito sistemą buvo pakankamai drąsios tam metui – tai atskiras piniginis vienetas ir savas respublikos valstybinis bankas. Po metų šios mintys buvo išplėtos Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcijoje.

Penktoji dalis, skirta valdymo organizavimui pradedama mintimi, jog būtina panaikinti savarankiškų įmonių, organizacijų ir ūkių administracinį pavaldumą ministerijoms, komitetams, žinyboms, vyriausiosioms valdyboms. Visas sąjunginių, sąjunginių-respublikinių ir respublikinių ministerijų turtas, esantis Lietuvos SSR teritorijoje, turi būti perduotas Lietuvos SSR nuosavybėn. Respublikos įmonių, organizacijų ir ūkių bendriems mokslinio-techninio, informacinio, komercinio, juridinio aptarnavimo klausimams spręsti įkuriamos gamybinės sferos ministerijos: Žemės ūkio, Pramonės, Statybos ir architektūros. Šios ministerijos jokių tiesioginių nurodymų atitinkamoms įmonėms, ūkiams ir organizacijoms neduoda, jos vykdo atitinkamas ūkio reguliavimo valstybines funkcijas, steigia mokslinius-techninius ir informacinius centrus, tiria paklausos ir pasiūlos bei rinkos raidos ir kainų dinamiką, padeda organizuoti naujų valstybinių įmonių steigimą bei veikiančių (nuostolingų) likvidavimą. Bendroms

⁵⁰ Ten pat., p.12-14.

ekonomiškai savarankiškos respublikos valdymo funkcijoms vykdyti paliekamos funkcinės Lietuvos SSR ministerijos: Finansų, Prekybos, Vidaus reikalų, Užsienio reikalų, Teisingumo. Respublikoje paliekamos visuomeninius produktus valdančios LSSR ministerijos: Liaudies švietimo, Kultūros, Sveikatos apsaugos, Darbo ir socialinio aprūpinimo, Gamtos apsaugos, Transporto ir ryšių, Energetikos, Turizmo ir sporto. Prie LSSR ministrų tarybos įkuriamas mokslinis-informacinis respublikos ekonominio ir socialinio plėtojimo komitetas (vietoje Valstybinio plano komiteto ir Valstybinio kainų komiteto bei jiems pavaldžių mokslo tyrimo institutų). Bendrąsias ekonomikos reguliavimo ekonominės analizės ir informacinio aptarnavimo funkcijas vykdo LSSR Valstybinis bankas ir LSSR Statistikos valdyba. Dalis apie valdymo organizavimą baigiam teiginiu, kad aukščiausioji valdžia respublikoje priklauso liaudžiai, kurios valią išreiškia ir interesus gina demokratišku būdu išrinkta Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba. Aukščiausioji Taryba sprendžia mokesčių, muitų, finansų politikos ir pinigų emisijos klausimus, tvirtina respublikos ekonominio ir socialinio plėtojimo programas. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir LSSR prezidentas gauna plačius įgaliojimus spręsti bendruosius respublikos gyvenimo klausimus tarp Aukščiausiosios Tarybos sesijų. Respublikos Ministrų Taryba ir asmeniškai Ministrų Tarybos pirmininkas koordinuoja Lietuvos SSR ministerijų veiklą, organizuoja respublikos ekonominio ir socialinio plėtojimo strateginių programų rengimą, imasi priemonių toms programoms realizuoti, vykdo ekonomikos piniginių-finansinių reguliavimą. Ministrų Taryba atsiskaito Aukščiausiajai Tarybai ir asmeniškai respublikos prezidentui.⁵¹

Įdomu tai, kad penktojoje dalyje, pavadintoje „Valdymo organizavimas“, Konceptijos autoriai peržengia ekonomikos valdymo problematiką ir aptaria tai, ką būtų galima apibrėžti kaip šalies politinę sistemą. Apibūdinamos Aukščiausiosios Tarybos funkcijos, jos sąveika su Ministrų Taryba, įvardijama respublikos prezidento institucija.

Šeštojoje dalyje aptariami ekonomiškai savarankiškų įmonių veiklos principai. Lietuvos SSR teritorijoje visos veikiančios įmonės, organizacijos ir ūkiai, nepriklausomai nuo nuosavybės formos (valstybinė, kooperatinė, asmeninė), yra ekonomiškai savarankiškos ir administraciniu požiūriu nepavaldžios jokioms ministerijoms. Jos veikia ekonominio tikslingumo ir naudingumo pagrindais. Svarbiausias jų tikslas yra

⁵¹ Ten pat, p.14-16.

maksimizuoti savo pelną ar pajamas pakankamai ilgam laikotarpiui. Įmonės, organizacijos, ūkiai, kooperatyvai ir individualūs gamintojai veikia ūkiskaitos, apsimokėjimo ir visiškos ekonominės atsakomybės sąlygomis. Jie moka nustatyto dydžio mokesčius į respublikos ir vietinius biudžetus. Niekas, išskyrus banką ir finansinius organus neturi teisės tikrinti įmonių finansinės veiklos rezultatų, piniginių išteklių paskirstymo. Bankas analizuoja įmonių veiklą, norėdamas išsiaiškinti, ar įmonė yra moki, ar galima duoti jai kreditų. Finansų organai tikrina, ar įmonė teisingai moka mokesčius. Materialiniai-techniniai ištekliai tiekiami pagal sutartis ir per didmeninę prekybą. Panaikinami limitai, fondai, kortelės, paskyros. Valstybiniai užsakymai (sutartys statyti statinius, tiekti produkciją ir paslaugas tiesioginiams valstybiniais poreikiams tenkinti) finansuojami iš respublikos ir vietinio biudžetų. Jie tarp įmonių, organizacijų, ūkių, kooperatyvų ar individualių gamintojų pasiskirsto konkurso keliu. Valstybinės įmonės darbo kolektyvas gamybos procese naudoja gamybinius fondus ir jiems prilygstančias priemones, įgytas už valstybės lėšas. Už šių lėšų naudojimą įmonė moka nustatyto dydžio mokesčius. Kooperatinės įmonės grindžiamos gyvojo darbo ir finansinių lėšų kooperavimu. Kooperatyvų nariai gali būti pavieniai asmenys, draugijos, įmonės ir organizacijos. Akcinės įmonės ir bendrovės pagrindą sudaro kapitaliniai ištekliai, išreikšti akcijomis. Kontrolinis akcijų paketas priklauso įmonės darbo kolektyvui, kuris atsako už tinkamą valstybinių respublikos arba vietinių išteklių panaudojimą. Akcijų savininkams mokami tam tikro dydžio dividendai pagal sutartą tvarką. Visuomenės nariai turi teisę pirkti, parduoti, dovanoti akcijas bei kitus vertybinius popierius pagal jų realią vertę LSSR įstatymų numatoma tvarka. Individualūs savininkai visiškai disponuoja savo turtu. Jie gali įsigyti gamybinės ir negamybinės paskirties daiktus bei pragyvenimo priemones, gali investuoti laisvas pinigines sandaupas į valstybines ir kooperatines įmones, įsigyti vertybinius popierius. Individualūs savininkai gali parduoti, išnuomoti, padovanoti savo turtą bei atlikti su juo kitas operacijas, neuždraustas LSSR įstatymais.⁵²

Nors Konceptijos antrojoje dalyje autoriai pripažįsta lygias teises visoms nuosavybės formoms, šeštojoje dalyje jie išskiria tik tris įmonių nuosavybės formas – valstybinę, kooperatinę ir akcinę, neužsimindami apie privačias įmones. Netgi akcinėje

⁵² Ten pat, p.16-19.

įmonėje kontrolinis akcijų paketas turi priklausyti įmonės darbo kolektyvui, reiškia, jis negali priklausyti privačiam asmeniui.

Septintojoje dalyje – „Mokesčių sistema“ – teigiama, kad ekonomiškai savarankiškoje respublikoje, pagrįstoje ekonomine ūkininkavimo sistema, tarp visų ekonomikos narių nustatomi: mokesčiai vietiniams biudžetams, mokesčiai LSSR biudžetui, respublikos biudžeto mokesčiai SSRS sąjunginiam biudžetui. Visos įmonės, organizacijos, ūkiai, kooperatyvai ir individualūs gamintojai moka šiuos mokesčius vietiniams biudžetams: įmonių ir organizacijų pelno (pajamų) mokestis, uždarbio pajamų mokesčiai, mokesčiai už vietinių Liaudies deputatų tarybų žinioje esančio visuomeninio turto naudojimą, rinkliavos iš gyventojų, baudos už gamtos teršimą ir alinimą, baudos įmonėms ir gyventojams už nusižengimą įstatymams. Respublikos biudžetui nustatomi tokie mokesčiai: įmonių ir organizacijų pelno (pajamų) mokestis, mokesčiai už LSSR valstybinio turto naudojimą, akcizo mokestis, mokesčiai už rinkos monopolizavimą, maito mokesčiai, baudos ir rinkliavos. Dalis pajamų iš respublikos biudžeto atskaitoma SSRS sąjunginiam biudžetui. Tų atskaitymų dydis nustatomas pagal bendrus sąjunginius normatyvus, įvertinus išlaidas toms bendravalstybinėms funkcijoms vykdyti, kurias respublika deleguoja SSRS sąjunginei valdžiai. Tie mokesčiai gali būti apskaičiuojami vienam gyventojui ir didėti proporcingai respublikos nacionalinių pajamų augimo tempui. Respublikinių ir vietinių mokesčių ir baudų normatyvus nustato Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba ir rajonų ar miestų Liaudies deputatų tarybos. Mokesčių SSRS sąjunginiam biudžetui dydžiai nustatomi bendru SSRS ir LSSR biudžeto komisijų susitarimu ir tvirtinami atitinkamose Aukščiausiose Tarybose.⁵³

Paskutiniojoje koncepcijos dalyje aptariamas respublikos ekonominio savarankiškumo įgyvendinimas. Siekiant susilpninti pereinamojo laikotarpio prieštaravimus ir sumažinti neigiamą poveikį ekonomikos plėtojimui, ekonominę reformą būtina vykdyti kompleksiskai ir greitais tempais. Lietuvos SSR ekonominis savarankiškumas turi būti įtvirtintas vienkartinio juridiniu aktu. Ekonominę reformą tikslinga pradėti nuo 1989 metų liepos 1 dienos ir užbaigti iki 1991 metų pabaigos. Ekonominę reformą įgyvendinti turi būti sudaryta kompetentingų ir suinteresuotų reforma mokslininkų bei specialistų laikinoji taryba. Koncepcijos autoriai numatė

⁵³ Ten pat, p.19-21.

bendruosius pasiruošimus ekonominei reformai vykdyti: 1) perimti visiškais nuosavybės teisėmis pagal 1989 m. liepos pirmos dienos būklę visus Lietuvos SSR teritorijoje esančius ir pagrįstai jai priklausančius susivienijimus, įmones ir organizacijas; 2) parengti naują respublikos ūkio valdymo schemą; 3) įvesti nuo 1990 m. sausio 1 d. naują respublikinio ir vietinių biudžetų formavimo ir paskirstymo tvarką; 4) išspręsti ekonomiškai savarankiškų įmonių ir susivienijimų veiklos organizavimo, tarpusavio ekonominių santykių ir komercinių ryšių klausimus. Konceptijos autoriai išvardijo priemones, reorganizuojant kredito ir pinigų sistemą: 1) įsteigti nuo 1990 m. sausio 1 d. savarankišką Lietuvos SSR Valstybinę banką, suteikiant jam visas teises ir pareigas, kurios savaimingos kasinio-emisinio, kredito ir ekonomikos piniginio reguliavimo centrui; 2) esminę ekonomikos reformą pradėti savos pinigų sistemos sukūrimu ir įvedimu nuo 1990 m. sausio 1 d.; 3) pinigų masės pertekliui sumažinti t.y. valstybės skolai gyventojams gražinti, tikslinga parduoti dalį valstybinių gamybos priemonių, paverčiant jas akcine ar individualia nuosavybe; 4) pavesti Lietuvos SSR Valstybiniam bankui efektyviai reguliuoti apyvartos piniginių priemonių kiekį.⁵⁴ Visus šiuos planus pakoregavo procesai, išsirutulioję 1989-1990 metais.

Šis sutrumpintas Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijos aprašymas parodo, kokios buvo jos rengėjų nuostatos, jų strateginiai ir taktiniai sprendimai. Vertindamas šią koncepciją iš laiko atstumo, vienas jos autorių A. Šimėnas teigia, kad koncepcija buvo suderinta su pagrindiniais „perestroikos“ ribojimais bei reikalavimais. Ji neperžengė svarbiausio „perestroikos“ reikalavimo – SSRS išsaugojimo. Koncepcijoje apsiribojama Lietuvos ekonominiu savarankiškumu SSRS sudėtyje ir neužsimenama apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo perspektyvą. Tuo pačiu nekalbama ir apie ekonominių Lietuvos ryšių plėtojimą su SSRS nepriklausančiomis valstybėmis. Pagal koncepciją Lietuvos ekonominiai ryšiai ribojosi SSRS rinka, nors ir užsimenama apie tiesioginių Lietuvos prekybos ryšių su kitomis valstybėmis galimybe.⁵⁵

Tačiau A. Šimėnas mano, kad koncepcijoje ekonominio Lietuvos savarankiškumo samprata buvo kiek įmanoma praplėsta ir turėjo esminių nepriklausomos valstybės ekonomikos bruožų: a) Lietuvos teritorijoje esantis turtas buvo pripažįstamas išimtinė

⁵⁴ Ten pat, p.21-24.

⁵⁵ Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje, p.40.

Lietuvos nuosavybe; b) panaikinamas administracinis ne tik Lietuvos ūkio subjektų, bet ir valdžios institucijų pavaldumas centrinėms SSRS valdžios struktūroms; c) mokesčių į SSRS biudžetą dydis nustatomas Lietuvos ir SSRS susitarimu. Pagal koncepcijos nuostatas buvusi SSRS keičiama valstybių sąjunga, kurią vienija bendra rinka, karinės pajėgos ir užsienio politika.⁵⁶

Esminis koncepcijos momentas – atsisakyta planinės ūkio valdymo sistemos. Tačiau apie perėjimą prie rinkos ekonomikos joje nekalbama. Vietoje jos įvedama samprata „socialistinė rinka“. Todėl visiškai suprantama, kad neaptariamos ir pagrindinio rinkos ekonomikos atributo – privataus sektoriaus kūrimo problemos. Pagal koncepciją Lietuvos ūkyje ir toliau vyraujančiomis lieka valstybinės įmonės, tik jas valdo jau ne valdžios institucijos, o įmonių „darbo kolektyvai“. Koncepcijoje terminas „privati nuosavybė“ neminimas, vietoj jo vartojamas terminas „individuali nuosavybė“. (Kaip minėjau šio darbo p. 24, šis A. Šimėno teiginys yra klaidingas – V.D.) Šiai nuosavybei formai didesnės reikšmės ūkiniame gyvenime neteikiama. Koncepcijoje neaptariami savarankišką ūkio reformą vykdančios Lietuvos ir centrinės SSRS valdžios struktūrų santykiai. Šie santykiai turėjo apimti naujus įstatymus, reglamentuojančius ūkinį gyvenimą bei jų įgyvendinimą, naujų valdžios institucijų, būdingų rinkos ekonomikai struktūra, funkcijas, tarpusavio santykius, socialinio sektoriaus problemas ir jų sprendimus, konfliktinių situacijų kylančių dėl nesutarimų tarp Lietuvos ir centrinės SSRS valdžios struktūrų, sprendimą.⁵⁷

Daugelis koncepcijos nuostatų prieštaravo Sovietų Sąjungos įstatymams ir net konstitucijai. Koncepcijos įgyvendinimas neišvengiamai siejosi su politiniais sprendimais, tačiau šios problemos koncepcijoje nebuvo aptartos. Apskritai koncepcijos rengėjai stengėsi nedeklaruoti pernelyg rizikingų nuostatų, nekonfrontuoti su valdžia. Pavyzdžiui, savų pinigų įvedimas motyvuojamas ne ekonominiu Lietuvos savarankiškumu, o nepataisomai bloga SSRS centrinio banko pinigų politika. A. Šimėnas rašo, kad reformai vykdyti koncepcijoje siūloma įsteigti „Laikinąjį komitetą“⁵⁸, nors pačiame koncepcijos tekste kalbama apie laikinąją tarybą,⁵⁹ kuri turėjo organizuoti ir

⁵⁶ Ten pat, p.41.

⁵⁷ Ten pat, p.41-42.

⁵⁸ Ten pat, p.42.

⁵⁹ Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, p.22.

koordinuoti visų liaudies ūkio šakų ir ūkinės veiklos sferų pertvarkymą pereinamuoju laikotarpiu. A. Šimėno nuomone, tuo buvo reiškiamas nepasitikėjimas valdžios struktūromis, joje dirbančiais pareigūnais, o netiesiogiai ir Lietuvos komunistų partija, todėl toks „dvivaldystės“ modelis reformai vykdyti buvo netinkamas.⁶⁰

Nors Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje buvo trūkumų ir netikslumų, kurie ypač akivaizdūs žvelgiant iš šių dienų pozicijų, jos parengimas ir paskelbimas buvo didžiulis žingsnis vien jau dėl to, kad pirmą kartą buvo viešai atsisakyta pagrindinio sovietinės valstybės atributo – centralizuoto planavimo sistemos. Tuo pačiu buvo atsisakyta Lietuvoje toliau kurti socializmą bei komunizmą. Pirmą kartą buvo deklaruotos nuostatos, kad panaikinamas administracinis Lietuvos valdžios pavaldumas centrinės SSRS valdžios struktūroms, kad turtas, esantis Lietuvos teritorijoje pereina Lietuvos nuosavybėn. Be šių principinių nuostatų neįmanoma buvo pasirengti pereiti nuo planinės prie rinkos ekonomikos. Pats pasirengimas tiesiogiai siejosi ir su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu.⁶¹

⁶⁰ Šimėnas A., p.42.

⁶¹ Ten pat, p.42.

3. LIETUVOS EKONOMINIO SAVARANKIŠKUMO KONCEPCIJOS NUOSTATŲ ĮGYVENDINIMAS.

Laikinas mokslinis kolektyvas prie Lietuvos SSR Mokslų akademijos Ekonomikos instituto Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepciją baigė rengti 1988 m. rugsėjo mėnesį. Ši koncepcija padėjo sukurti bendrus trijų Pabaltijo respublikų ūkiskaitos principus, kurie buvo suformuluoti 1988 m. rugsėjo 21-23 dienomis Rygoje vykusiame Pabaltijo respublikų mokslininkų ir specialistų pasitarime. Šių principų pagrindu Lietuvos mokslininkai ir Valstybinio plano komiteto, Finansų ministerijos, kitų žinybų specialistai parengė SSRS Ministrų Tarybai pasiūlymų regioninės ūkiskaitos klausimais projektą, kuris 1988 m. spalio 9 d. buvo paskelbtas visuomenei svarstyti.⁶² Tuometinio LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo, Valstybinio plano komiteto pirmininko Vytauto Šarkos nuomone, šio projekto paskelbimas turėjo svarbią reikšmę: iš vienos pusės jis pagarsino mūsų ekonominio savarankiškumo koncepciją, iš kitos pusės parodė, kad mūsų respublika, kaip ir Estija, ir Latvija, daug toliau pažengusios pertvarkos keliu ir geriau įsivaizduoja, kaip praktiškai įveikti ekonomikos atsilikimą.⁶³

Pasiūlymai buvo pradėti teiginiu, kad Lietuvos SSR ūkinio savarankiškumo pagrindas yra teisė savarankiškai valdyti savo nuosavybę, ją disponuoti ir ją naudoti. Buvo pasiūlyta panaikinti Lietuvos SSR teritorijoje esančių įmonių, organizacijų ir ūkių, bankų, transporto ir energetikos tinklų, ryšių priemonių sąjunginį pavaldumą. SSRS valstybinės valdžios organams buvo pasiūlyta palikti tik dvi sąjunginio masto valdymo funkcijas: SSRS gynybos užtikrinimą ir užsienio politikos vykdymą. Visoms sąjunginėms ministerijoms buvo pasiūlyta visas jų įmones, veikiančias Lietuvos SSR teritorijoje, perduoti respublikos pavaldumui. Šiam darbui buvo duota labai nedaug laiko – iki 1989 metų sausio pirmos dienos. Bankams perimti buvo siūloma duoti daugiau laiko – iki 1989 metų liepos pirmos dienos.⁶⁴

Respublikos ekonominio socialinio vystymo planus savarankiškai rengti ir tvirtinti Lietuvos mokslininkai ir specialistai pasiūlė tik nuo 1990 metų. Tarprespublikinę

⁶² Regioninės ūkiskaitos klausimais//Tiesa, 1988, spalio 9, p.1,3.

⁶³ Šarka V. Apie Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymo projektą.//Komjaunimo tiesa.-1989, gegužės 19, p.2.

⁶⁴ Regioninės ūkiskaitos klausimais//Tiesa, 1988, spalio 9, p.1.

prekių ir paslaugų apyvartą, remiantis savitarpiškai naudingomis ūkinėmis sutartimis, buvo pasiūlyta vykdyti irgi tik nuo 1990 metų. Planavimo, materialinio-techninio aprūpinimo ir prekybos srityje buvo siūloma palaipsniui mažinti centralizuotus tiekimus ir skirstymus. Kainodaros srityje mūsų mokslininkai siūlė nustatyti pereinamąjį laikotarpį, kuriam pasibaigus, t.y. nuo 1992 metų visi prekių ir paslaugų mainai tarp respublikų vyktų sutartinių (rinkos) kainų pagrindu. Darbo ir darbo užmokesčio srityje buvo nustatyta, kad Lietuvos SSR savarankiškai sprendžia respublikos socialinio-demografinio vystymo, socialinių normatyvų rengimo, lengvatų, išmokų ir pašalpų nustatymo klausimus, savarankiškai numato aukštąjį ir specialųjį vidurinį išsilavinimą, turinčių specialistų rengimo ir paskirstymo tvarką, nustato lėšų darbo apmokėjimui formavimo, tarifų ir kitų darbo užmokesčio sąlygų tvirtinimo tvarką.⁶⁵

Finansų srityje buvo pasiūlyta, kad Lietuvos SSR valstybinio biudžeto sudarymo ir vykdymo tvarką nustato respublikos valstybinės valdžios organai. Kredito ir pinigų cirkuliacijos srityje buvo pasiūlyta suteikti Lietuvos SSR Ministrų Tarybai teisę sukurti ir įvesti respublikoje savo pinigų sistemą. Ekonominių ryšių su užsieniu srityje buvo pasiūlyta, kad Lietuvos SSR Ministrų Taryba savarankiškai suteiktų pavaldžioms įmonėms bei organizacijoms teisę išeiti į užsienio rinką, steigti bendras įmones tiek Lietuvos SSR teritorijoje, tiek užsienyje.⁶⁶ Turint galvoje tuometinę Lietuvos ūkio integraciją į Sovietų Sąjungos ūkį, galima teigti, kad Lietuvos mokslininkų ir specialistų pasiūlymai SSRS Ministrų Tarybai buvo labai novatoriški.

1989 metų vasario 10 d. Lietuvos komunistų partijos centro komiteto pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas pasirašė laišką Sovietų Sąjungos komunistų partijos centrui komitetui, kuriame siūlė suteikti sąjunginėms respublikoms teisę naudoti įvairius regioninės ūkiskaitos modelius. Laiške buvo pasiūlyta SSRS Ministrų Tarybos parengtus savivaldos ir finansavimosi principus papildyti naujais teiginiais. Pavyzdžiui, Lietuvos komunistai siūlė atiduoti respublikos žinion visas sąjunginio pavaldumo įmones, gaminančias vartojimo prekes, leisti Lietuvos SSR Ministrų Tarybai suteikti žinybinėms įmonėms nežinybinį statusą, specializuotus bankus pervesti iš sąjunginio pavaldumo į

⁶⁵ Ten pat, p.3.

⁶⁶ Ten pat.

respublikinį, suteikti respublikai teisę naudotis visais kreditiniais resursais, tame tarpe ir valiutiniais, suteikti teisę Lietuvos SSR Ministrų Tarybai gauti užsienio kreditus.⁶⁷

Tą pačią 1989 metų vasario 10 d. buvo paskelbtas Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio platformos SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo rinkimuose projektas. Ekonomikos srityje Sąjūdis pabrėžė šias neatidėliotinai sprendžiamas Lietuvos gyvenimo problemas. 1. Lietuvos ūkinis gyvenimas gali toliau vystytis tik ekonominio savarankiškumo pagrindu. Lietuva yra paruošusi tokio savarankiškumo koncepciją, kurios įgyvendinimas gali būti pradėtas 1989 metų kovo 1 d. ir baigtas 1991 metų pabaigoje. 2. Ekonominis Respublikos savarankiškumas turi būti patvirtintas vienkartinio įstatyminiu aktu, kurį priimtų Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba. 3. Lietuvos ekonominis savarankiškumas neįmanomas be savo piniginio vieneto, savarankiškos finansinės ir mokesčių sistemos. 4. Visi žemės ūkio (pvz. žemės gražinimo valstiečiui), socialinio aprūpinimo ir kt. klausimai gali būti išspręsti Lietuvai palankiu būdu tik įtvirtinant ekonominį savarankiškumą.⁶⁸

Reaguodama į respublikų ir atskirų regionų iniciatyvą SSRS Ministrų Taryba pavedė darbo grupei parengti pasiūlymus diegti ūkiskaitai Pabaltijo respublikose, Baltarusijoje, Totorijos autonominėje respublikoje, Sverdlovsko srityje ir Maskvos mieste. Vėliau ši darbo grupė buvo reorganizuota į vyriausybines komisijas bendrai sąjunginės respublikos ūkiskaitos koncepcijai parengti. Šioje komisijoje buvo pamėginta parengti bendrą ūkininkavimo modelį, tinkamą visoms respublikoms, kas buvo nerealu, nes respublikų išsivystymo lygis, ūkinės veiklos specifika ir jų interesai labai skyrėsi. Tokiomis sąlygomis komisija parengė dokumento projektą, kuris po svarstymo aukščiausiose Sovietų Sąjungos valdžios institucijose – SSRS Ministrų Tarybos prezidiume ir SSKP centro komiteto politiniame biure – buvo pavadintas „Vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose pertvarkymo, plėtojant jų suverenias teises, savivaldą ir finansavimąsi, bendrieji principai“ ir buvo pateiktas svarstyti visuomenei.⁶⁹

⁶⁷ O perestroike rukovotstva ekonomikoj i socialnoj sferoj v Litovskoj SSRS na osnove samoupravlenija i samofinansirovanija//LYA, F.1771, Ap.272, B.145, L.27-30.

⁶⁸ Sąjūdžio platforma TSRS Liaudies deputatų rinkimuose//LYA, F.1771, Ap.278, B.288, L.63.

⁶⁹ Vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose pertvarkymo, plėtojant jų suverenias teises, savivaldą ir finansavimąsi, bendrieji principai: Projektas.//Tiesa, 1989, kovo 15, p.1-3.

Šis dokumentas buvo tipiškas sovietinis tekstas. Išvardiję negeroves – deformuoti vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai demokratiniai pagrindai sąjunginėse respublikose, valdyme įsivyravę administraciniai komandiniai, biurokratiniai metodai, sustiprėjęs sąjunginių ministerijų diktatas, išgalėjęs žinybinis požiūris į gamybinių jėgų išsidėstymą susiaurėjusios respublikų ekonominė bazė ir teisės, susidariusios disproporcijos tarp gamybinės ir socialinės sferos, susikomplicavusi ekologinė situacija, sumažėję respublikų ir regionų atsakomybė ir suinteresuotumas įmonių, susivienijimų, ir organizacijų ūkinės veiklos galutiniais rezultatais, šio dokumento autoriai rašė: „Įveikti šias neigiamas tendencijas, atgaivinti lenininį demokratinio centralizmo principą valdymo srityje, gerokai išplėsti respublikų ir vietinių liaudies deputatų tarybų teises ir padidinti jų atsakomybę už regionų ir visos šalies ekonominę ir socialinę raidą – vienas pagrindinių tarybinės visuomenės revoliucinio atsinaujinimo uždavinių, kuriuos išskėlė TSKP XXVII suvažiavimas ir XIX sąjunginė partinė konferencija.“⁷⁰

Ieškodama būdų įveikti sovietinio ūkio nuosmukį, vyriausybė komisija, kūrusi šiuos bendruosius principus, siūlė atriboti ūkininkavimo sferas tarp sąjunginių ir respublikinių organų. Buvo planuojama, kad realizavus siūlomas priemones sąjunginių respublikų ir regionų ūkininkavimo sferai plėsti, jų tiesioginėje kompetencijoje bus sutelktas praktiškai visos socialinės sferos, taip pat regioninės gamybinės infrastruktūros valdymas. Buvo tikimasi, kad bendrojoje pramonės gamyboje pramonės įmonių, esančių tik respublikų ir regionų žinioje, produkcijos lyginamasis svoris Sovietų Sąjungoje vidutiniškai padidės nuo 5 proc. iki 36 proc., tačiau skirtingose respublikose šis padidėjimas bus skirtingas: Rusijos federacijoje nuo 4 proc. iki 27 proc., Ukrainoje nuo 5 iki 42 proc., Baltarusijoje nuo 7 proc. iki 49 proc., Užkaukazės respublikose nuo 6-10 proc. iki 50-71 proc., Vidurinėje Azijoje ir Kazachstane – nuo 7-10 proc. iki 50-73 proc., Moldavijoje – nuo 8 proc. iki 75 proc., Pabaltijyje – nuo 7-9 proc. iki 57-72 proc.⁷¹

Bendrųjų principų autoriai numatė, kad reikės parengti SSRS įstatymą, kuriame, atsižvelgiant į respublikų ekonominę specifiką, jų istorinės, nacionalinės ir demografinės raidos administracinio – teritorinio suskirstymo ypatumus, būtų numatyta respublikų teisė leisti normatyvinius aktus, papildančius ir patikslinančius šio įstatymo nuostatus,

⁷⁰ Ten pat, p.1.

⁷¹ Ten pat, p.2.

neprieštaraujančius SSRS įstatymams. Buvo planuojama įtraukti į įstatymo projektą nuostatus, nustatančius sąjunginių organų atsakomybę už respublikų teisių pažeidimą, taip pat sąjunginių respublikų atsakomybę už jų įsipareigojimų SSR Sąjungai nevykdymą. Visą parengiamąjį teisinį, ekonomikos planavimo ir organizacinį darbą, susijusį su sąjunginių respublikų perėjimu prie savivaldos ir finansavimosi principų buvo planuojama atlikti 1989 – 1990 metais, kad įstatymas galėtų įsigalioti nuo tryliktojo penkmečio pradžios.⁷²

Šių bendrųjų principų paskelbimas reiškė tai, kad, A. Šimėno žodžiais tariant, SSRS centrinės valdžios struktūros atmetė mūsų mokslininkų parengtą SSRS Ministrų Tarybos nutarimo projektą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo padidinimo“. A. Šimėno nuomone, Lietuvos siūlomo ekonominio savarankiškumo SSRS sudėtyje projekto atmetimas sudavė rimtą smūgį įtakingiems jos šalininkams Lietuvoje ir kartu sustiprino Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo šalininkų pozicijas artėjančiuose Aukščiausios Tarybos rinkimuose. Visuomenei tapo visiškai aišku, jog centrinės SSRS valdžios struktūros nesirengia suteikti Lietuvai daugiau ekonominių, ir ypač politinių teisių.⁷³

Šiuos bendruosius principus kritiškai vertino ir Sovietų Lietuvos valdžios institucijos. Anot Lietuvos SSR Valstybinio plano komiteto pirmininko V. Šarkos, šie principai nenumatė įgyvendinti radikalią ekonomikos pertvarką ir kokybiškai naują teritorinio valdymo mechanizmą, o numatomos suteikti sąjunginėms respublikoms teisės – negarantavo jų visiško ekonominio savarankiškumo. Šių principų projekte buvo išsaugojami svertai, daugelyje sričių centrai duodantys monopolinę teisę valdyti respublikų ekonomiką. Todėl bendrųjų principų įgyvendinimas galėjo duoti tik dalinius teigiamus rezultatus, didinant respublikų ekonomikos efektyvumą nes daugelis principinių nuostatų, apsprendžiančių jų ekonominį savarankiškumą, juose neatsispindėjo. Pavyzdžiui, bendrųjų principų projekte buvo numatoma toliau plėtoti ir vystyti valstybinę nuosavybę kaip visos tarybinės liaudies turtą. Kitos gi nuosavybės formos – respublikų, vietinės savivaldos organų, įmonių ir fizinių asmenų – buvo nepripažįstamos. Bendruosiuose principuose taip pat nebuvo numatoma išplėsti

⁷² Ten pat, p.3.

⁷³ Šimėnas A., p.43.

respublikos ūkinės veiklos sferas. Siekiant stiprinti vieningą liaudies ūkio kompleksą, ir toliau buvo numatoma palikti sąjunginį pavaldumą kuro ir energetikos, mašinų gamybos, chemijos, medicinos ir mikrobiologijos šakoms, taip pat geologijai ir gelmių žvalgybai, geležinkelio, jūrų, oro, vamzdynų transporto, informatikos ir ryšių sistemoms.⁷⁴

Sovietų Lietuvos valdžios netenkino ir tai, kad bendrų principų projekte nebuvo numatoma plėsti ekvivalentiniais mainais pagrįstų prekių-piniginių santykių. Kaip ir iki tol, buvo planuojama centralizuotai nustatinėti kontrolinius skaičius, valstybinius užsakymus, privalomai juos įtraukiant į planą, centralizuotai skirstomų materialinių-techninių resursų limitus bei ekonominius normatyvus. Sąjunginių valdžios organų kompetencijoje buvo palikti finansų, biudžeto, kredito bei pinigų cirkuliacijos ir emisijos klausimai. Lietuvos SSR Vyriausybei buvo visiškai nepriimtina, kad respublika, nustatydamas kainas ir toliau turėjo vadovautis sąjunginėmis normomis ir nuostatomis. Antai respublikoje gaminamos vartojamos produkcijos, prekių ir teikiamų paslaugų didmenines, supirkimo, mažmenines kainas bei tarifus respublika turėjo teisę tvirtinti tik remiantis vieningais sąjunginiais principais. V. Šarka padarė išvadą, kad bendrųjų principų projekto nuostatos nesudarė sąjunginėms respublikoms sąlygų savarankiškai vystyti savo ekonomiką, kelti liaudies gerovę, kompleksiškai ir efektyviai naudoti jų gamybinių, mokslinių-techninių ir intelektualinių potencialą, ekonomiškai naudoti gamtos ir kitus išteklius. Todėl bendrųjų principų projektas negalėjo būti priimtas pagrindu, pertvarkant vadovavimą ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose, siekiant jų ekonominio savarankiškumo. Buvo būtina parengti įstatymą, kuris sudarytų reikiamas prielaidas respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcijos nuostatomis įgyvendinti.⁷⁵

Lietuvos SSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ buvo priimtas 1989 m. gegužės mėnesio 18 dieną. Įstatyme išskiriami trys skyriai, kuriuos sudaro dvidešimt šeši straipsniai.⁷⁶ Pirmąjį skyrių „Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo bendrieji nuostatai“ sudarė vienuolika straipsnių. Pirmasis įstatymo straipsnis buvo skirtas Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo sampratai.

⁷⁴ Šarka V. Apie Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymo projektą., p.2.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ //Komjaunimo tiesa, 1989, gegužės 25, p.2.

Sąvokos „ekonominio savarankiškumo samprata“ nebuvo Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo koncepcijoje. Šiame straipsnyje buvo teigiama, kad Lietuvos SSR savarankiški ekonominiai ryšiai su kitomis SSRS respublikomis ir užsienio šalimis grindžiami lygiateisėmis tarpusavio sutartimis, tuo tarpu Koncepcijoje buvo įrašyta, kad šie ryšiai grindžiami išimtinai prekiniais-piniginiais santykiais ir komerciniu naudingumu.⁷⁷

Antrasis įstatymo straipsnis apibrėžė Lietuvos SSR ekonomikos teisinius pagrindus. Jame buvo sakoma, jog Lietuvos SSR ekonominius santykius reguliuoja Lietuvos SSR konstitucija, šis įstatymas ir jais grindžiami respublikos socialinius-ekonominius interesus ginantys Lietuvos SSR įstatymai bei sutinkamai su jais leidžiami Vyriausybės sprendimai, taip pat Lietuvos SSR tarptautinės bei kitos sutartys. Lietuvos ekonomikos teisiniai pagrindai Koncepcijoje nebuvo apibrėžti.

Trečiajame straipsnyje buvo išdėstyti Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo tikslai, apie kuriuos Koncepcijoje išvis nebuvo kalbama. Šių tikslų buvo vienuolika: 1) sudaryti sąlygas respublikos gyventojų pragyvenimo lygiui kelti, kultūriniais ir dvasiniams poreikiams tenkinti; 2) respublikos nacionalines pajamas naudoti Lietuvos SSR gyventojų interesams; 3) sudaryti ekonomines sąlygas visiems Lietuvos SSR gyventojams, kolektyvams jų kūrybinėms galimybėms atsiskleisti ir panaudoti; 4) įtvirtinti respublikoje socialinį teisingumą, pagrįstą gyventojų pajamų priklausomybe nuo jų darbo rezultatų visuomeninio naudingumo; 5) garantuoti respublikos gyventojams pragyvenimo minimumą ir minimalų darbo užmokestį, atitinkantį respublikos ekonominio išsivystymo lygį; 6) sudaryti deramas darbo ir poilsio sąlygas respublikos gyventojams, sukurti būtiną darbo vietų skaičių; 7) sudaryti ir palaikyti tinkamą sveikatos apsaugos sistemą; 8) užtikrinti ekonomines sąlygas ir galimybes visiems respublikos gyventojams įsigyti pageidaujamą išsimokslinimą, profesiją ir kvalifikaciją; 9) sudaryti sąlygas šeimoms auginti vaikus namuose, nedarbingiems asmenims išlaikyti ir kitai įstatymais nustatytai socialinei šalpai; 10) atkurti ir palaikyti respublikoje ekologiškai švarią aplinką, sveikas ir saugias gyvenimo bei darbo sąlygas; 11) racionaliai plėtoti respublikos ūkį, užtikrinantį ekonominio potencialo didėjimą.

⁷⁷ Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, p.7.

Ketvirtajame įstatymo straipsnyje buvo apibrėžiama Lietuvos SSR ūkio sąvoka, kurios koncepcijoje taip pat nebuvo. Straipsnyje buvo teigiama, kad Lietuvos SSR ūkį sudaro įmonės, įstaigos bei organizacijos ir kiti asocijuoti ar neasocijuoti verslininkai, veikiantys Lietuvos SSR teritorijoje. Lietuvos SSR ūkio juridiniais ir fiziniiais asmenimis buvo nurodytos savarankiškos ir autonominės valstybinės įmonės, akcinės bendrovės, mišrios kompanijos, valstybinės akcinės įmonės, kooperatyvai, privačios įmonės ir individualūs verslininkai. Sąvokos “privačios įmonės” koncepcijoje nebuvo.

Penktasis straipsnis išvardijo Lietuvos SSR ekonominių santykių principus, kurie nebuvo aptariami koncepcijoje. Ekonominiai santykiai Lietuvos SSR grindžiami šiais principais: 1) nuosavybės formų įvairove; 2) rinkos santykiais; 3) ūkinės veiklos laisve; 4) ūkio valdymo decentralizavimu; 5) ekonomikos valstybiniu reguliavimu; 6) ekonominių ryšių su SSRS respublikomis ir užsienio šalimis atvirumu.

Šeštajame straipsnyje buvo teigiama, kad Lietuvos SSR pripažįstamos įvairios nuosavybės formos ir kad kiekviena jų yra saugoma įstatymo. Septinasis straipsnis nurodo, kad Lietuvos SSR veikia gamybos priemonių, vartojimo reikmenų ir paslaugų, inovacijų, darbo jėgos, kapitalo ir valiutos rinka. Tai buvo žingsnis pirmyn, lyginant su koncepcija, kurioje buvo kalbama tik apie socialistinę rinką.

Aštuntasis straipsnis garantavo ūkinės veiklos laisvę, devintasis aptarė ūkio valdymo decentralizavimą. Dešimtas straipsnis pagrindė ekonomikos valstybinį reguliavimą, o vienuoliktasis nurodė, kad Lietuvos SSR ekonominio vystymosi būtina sąlyga yra jos ekonominių ryšių su SSRS respublikomis ir užsienio šalimis atvirumas, pagrįstas savitarpio nauda.

Antroji įstatymo “Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų” dalis buvo skirta nuosavybės santykiams. Joje buvo pakartotos koncepcijoje išsakytos nuostatos apie nuosavybės formas – tai valstybinė, kolektyvinė (grupinė), fizinių asmenų. Tryliktasis straipsnis teigė, kad Lietuvos SSR valstybinei nuosavybei priklauso: 1) žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos išteklių; 2) už valstybės lėšas įgytos įmonės, negamybinės paskirties objektai, energetikos, transporto ir ryšių tinklai bei priemonės, kiti infrastruktūros objektai, intelektualinis produktas, informacija, valstybinių įstaigų ir organizacijų turtas, taip pat finansiniai išteklių, valstybės investuoti į gamybinės ir negamybinės paskirties įmones; 3) valstybiniai bankai, už valstybės lėšas

įgyti vertybiniai popieriai, kiti piniginiai ištekliai. Penkioliktasis straipsnis apibrėžė kolektyvinę (grupinę) nuosavybę, šiek tiek praplėsdamas jos apibrėžimą Konceptijoje. Šešioliktasis straipsnis apibrėžė fizinių asmenų nuosavybę. Lyginant su Konceptijoje buvusiu asmeninės nuosavybės apibrėžimu, šiame straipsnyje buvo įrašyta, jog asmenims respublikos įstatymų nustatyta tvarka suteikiamas ūkiui reikalingas žemės sklypas neterminuotam (amžinam) naudojimui su paveldėjimo teise, nemokamai. Septynioliktasis straipsnis buvo skirtas sąjunginei, kitų SSRS respublikų, užsienio šalių, firmų ir fizinių asmenų nuosavybei.

Trečioji įstatymo dalis buvo skirta valstybiniam ekonomikos reguliavimui. Aštuonioliktajame straipsnyje buvo apibrėžtas valstybinio ekonomikos reguliavimo tikslas – užtikrinti Lietuvos SSR gyventojų pragyvenimo lygio augimą ir ginti jų ekonominius, socialinius ir ekologinius interesus, taip pat buvo išvardintos valstybinio ekonomikos reguliavimo funkcijos. Konceptijoje apie tai kalbama nebuvo. Šios funkcijos buvo: 1) reguliuoti Lietuvos SSR ūkio juridinių ir fizinių asmenų santykius su valstybe, taip pat įmonių, įstaigų, bankų, susivienijimų, firmų, ir kitų ūkinių subjektų tarpusavio santykius; 2) nustatyti respublikos nacionalinių pajamų naudojimo ir ūkio plėtojimo racionalias proporcijas, realizuoti respublikos ekonominio bei socialinio plėtojimo programas; 3) ginti Lietuvos SSR ekonominius interesus santykiuose su SSRS valstybinės valdžios ir valdymo organais, kitomis SSRS respublikomis bei užsienio šalimis; 4) reikalui esant reguliuoti kai kurių prekių paslaugų kainas, taikyti antimonopolines priemones, prireikus teikti paramą respublikos ūkio juridiniams ir fiziniams asmenims; 5) reguliuoti gyventojų migracijos procesus; 6) užtikrinti racionalų respublikos gamtos išteklių naudojimą, švarią aplinką ir ekologinę pusiausvyrą bei palaikyti saugias darbo sąlygas; 7) garantuoti respublikos gyventojams pragyvenimo minimumą ir kitokią būtiną socialinę apsaugą bei šalpą; 8) sudaryti ir palaikyti tinkamą gyventojų, įmonių ir organizacijų apsaugos priemonių, stichinių nelaimių, gamybinių avarijų ir kitų ekstremalių įvykių padarinių likvidavimo sistemą.

Devynioliktasis straipsnis apibrėžė Lietuvos SSR bankų ir pinigų sistemą. Jeigu Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje buvo teigiama, kad yra tikslinga įvesti atskirą LSSR piniginių vienetą, tai šiame įstatyme žengiamas žingsnis atgal, nes teigiama, kad respublikos ekonominiam savarankiškumui įgyvendinti ir ūkio bei

gyventojų interesams apginti Lietuvos SSR įstatymu gali būti įvedama (*pabraukta mano – V.D.*) sava pinigų ir kredito sistema. Dvidešimtajame straipsnyje buvo išvardinti valstybiniai mokesčiai – pajamų, valstybinio turto nuomos ir rentos, pridėtinės vertės, maito ir kiti, dvidešimt pirmajame straipsnyje buvo aptarta respublikos valstybinio ir vietinių biudžetų sudarymo tvarka. Dvidešimt antrasis straipsnis pakartojo Konceptijos nuostatą dėl mokėjimų iš Lietuvos SSR valstybinio biudžeto į SSRS biudžetą – mokėjimai buvo skiriami padengti išlaidas toms funkcijoms vykdyti, kurias Lietuvos SSR pagal sutartį delegavo SSR Sąjungai. Dvidešimt trečiasis ir dvidešimt ketvirtasis straipsniai apibrėžė Lietuvos SSR ekonominius ryšius su SSRS respublikomis ir užsienio šalimis. Dvidešimt penktasis straipsnis aptarė vietos savivaldos ūkio reguliavimą, kas nebuvo aptariama Konceptijoje. Paskutinis – dvidešimt šeštasis straipsnis nurodė, kad Lietuvos SSR ekonominiam savarankiškumui įgyvendinti bus parengiami ir priimami Lietuvos SSR ūkio ekonominius santykius reguliuojantys įstatymai bei normatyviniai aktai: nuosavybės, darbo ir užimtumo, socialinio aprūpinimo, Lietuvos SSR valstybinės valdžios ir valdymo organų, vietos savivaldos, mokesčių ir biudžeto, bankų, pinigų sistemos, antimonopoliniai, įmonių, verslų, bankroto, gamtosaugos, gyventojų migracijos, ekonominių ryšių su užsienio šalimis ir kiti.

A. Šimėno nuomone, įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ ne tik prieštaravo Lietuvoje galiojusiems SSRS įstatymams, bet ir nebuvo numatytas jo įgyvendinimo mechanizmas. Todėl jis buvo deklaratyvus ir turėjo daugiau propagandinę, o ne praktinę reikšmę.⁷⁸ Tačiau istorikas Č. Bauža parodo, kad SSRS valdžia reagavo į mūsų ekonominio savarankiškumo siekius. Č. Bauža teigia, kad centras, matydamas, kad kai kuriais klausimais reikia nusileisti, 1989 metų lapkričio 27 d. priėmė įstatymą, pagal kurį Baltijos respublikoms nuo 1990 metų sausio 1 d. suteikiama ekonominė nepriklausomybė. Tačiau šį įstatymą ignoravo centrinės ministerijos, todėl jis buvo neveiksmingas. 1989 metų rudenį kai kurioms įmonėms pradėjus ruošti įgyvendinti įstatymą paaiškėjo, kad komunistinio centralizuoto paskirstymo sistema pavienius rinkos elementus paprasčiausiai atmeta. „Sigmos“ susivienijimo generalinis direktorius A. Čuplinskas atsiskyrimą nuo SSRS radijo pramonės ministerijos pavadino „šuo liu iš skrendančio lėktuvo“. Gražtų gamyklai, didžiąją dalį produkcijos

⁷⁸ Šimėnas A., p.43.

eksportavusiai už SSRS ribų, atrodė ekonominiu atžvilgiu rizikinga atsiskirti nuo sąjunginės institucijos „Stankoimport“. Lietuvos ekonomistai tuo metu nesurado būdų šiai kolizijai išspręsti. LSSR administracija taip pat nematė kitos išeities, kaip stiprinti Valstybinį materialinio techninio tiekimo komitetą, t.y. kurti Lietuvos centralizuotą planinį, iš esmės tą patį komunistinį ūkį.⁷⁹

Reikia pažymėti, kad tą pačią 1989 metų gegužės 18 dieną, kai buvo priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“, Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė „Deklaraciją apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ ir padarė pataisas Lietuvos SSR Konstitucijoje, pagal kurias visa žemė, jos gelmės, vidaus, teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos išteklių buvo paskelbti Lietuvos SSR nuosavybe ir nacionaliniu turtu. Taip pat buvo nustatyta Lietuvos SSR pilietybė. Istorikų Č. Baužos ir P. Setkauskio nuomone, reikšmingiausia buvo konstitucijos 70 straipsnio nauja redakcija: „Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai. TSRS įstatymai ir TSRS valstybinės valdžios ir valdymo organų teisiniai aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka. Jų galiojimas gali būti apribotas ar sustabdytas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimu“.⁸⁰

Apibendrinant trečiąją dalį, reikia pažymėti, kad Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje suformuluotas idėjas Sovietų Lietuvos valdžia suformulavo kaip pasiūlymus SSRS Ministrų Tarybai regioninės ūkiskaitos klausimais. Tačiau centrinė sovietų valdžia turėjo savo respublikų savarankiškumo supratimą, kurį paskelbė 1989 metų kovo mėnesį kaip „Vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose pertvarkymo bendruosius principus“. Jame išsakytos nuostatos netenkino Sovietų Lietuvos valdžios ir 1989 metų gegužės mėnesį Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. Šiame įstatyme buvo apibrėžti Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo tikslai, apie kuriuos nebuvo kalbama Koncepcijoje. Tačiau šis įstatymas ne tik prieštaravo Lietuvoje galiojusiems SSRS įstatymams, bet ir nebuvo numatytas jo įgyvendinimo mechanizmas, todėl jis buvo deklaratyvus ir turėjo daugiau propagandinę, o ne praktinę reikšmę.

⁷⁹ Bauža Č. Komunistinė reforma.//Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais. – Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000, p.208.

⁸⁰ Bauža Č, Setkauskis P. Lietuvos valstybingumas XX amžiuje: Atkūrimas ir tęstinumas, p.146.

Todėl galima teigti, kad Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija realiai įgyvendinta nebuvo. Pirmasis bandymas ją įgyvendinti, teikiant pasiūlymus sovietų centrinei valdžiai, nepavyko. Antrasis bandymas įgyvendinti, priimant Lietuvos SSR įstatymą, taip pat gali būti laikomas nepavykusiu nes įstatymą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ galima vertinti kaip Sovietų Lietuvos valdžios simbolinės politikos pavyzdį. Lietuvos visuomenei tuo metu labiau rūpėjo valstybingumo atkūrimas, o ne ekonominis savarankiškumas Sovietų Sąjungos sudėtyje. Turint galvoje, kad tuometinėje Lietuvos SSR Aukščiausioje Taryboje labai aktyviai veikė Sąjūdžio atstovai, priimtą įstatymą dėl ekonominio savarankiškumo galima vertinti kaip tam tikrą žaidimą su Maskva.

4. SAVŲ PINIGŲ IDĖJOS 1988 – 1989 METAIS IR LIETUVOS PINIGŲ IR KREDITO SISTEMOS KONCEPCIJA

Verta atskirai aptarti nagrinėjamo laikotarpio diskusijas apie savus pinigus. Šios diskusijos kėlė didesnę visuomenės susidomėjimą, kadangi pinigai yra ne tik mainų ekvivalentas, bet ir valstybingumo simbolis. Kalbos apie savus pinigus žadino žmonių mintyse sąsajas su nepriklausoma Lietuvos valstybe, kėlė nostalgiją jos pinigams – litams, kurie buvo vertinami kaip stipri valiuta. V. Terlecko ir V. Baldišio nuomone, 1940 metais lito perkamoji galia buvo 2,5 – 3 karto didesnė negu rublio.⁸¹

Savų pinigų būtinybė buvo užfiksuota Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje, kuri buvo priimta 1988 m. rugsėjo mėnesį. Koncepcijoje buvo konstatuota, kad būtina respublikos ekonominio savarankiškumo sąlyga yra tvirtas piniginis vienetas. Koncepcijos autoriai pripažino, kad bendras sąjunginis vertės matas – rublis galėtų būti geresnis už kiekvienos respublikos savus pinigus. Tačiau ekonomiškai savarankiška respublika, jų manymu, galėjo naudoti bendrą sąjunginį rublį tik tuo atveju kai 1) atidaroma valiutos rinka, įteisinamos laisvos (per bankus) valiutinės operacijos, rublis tampa laisvai konvertuojama valiuta; 2) įteisinami laisvi, administracinėmis priemonėmis nevaržomi prekiniai-piniginiai santykiai pačiose respublikose ir palaikant tarprespublikinius ryšius; 3) normalizuota apyvartos piniginių priemonių cirkuliacija ir griežtai reglamentuota pinigų emisija. Kadangi šių sąlygų nebuvo, buvo tikslinga įvesti atskirą Lietuvos SSR piniginių vienetą. Koncepcijos autorių nuomone, tai buvo būtina sąlyga, nes kitaip respublika būtų negalėjusi įtvirtinti prekinį-piniginių santykių nei savo teritorijoje, nei su kitomis respublikomis, būtų negalėjusi vykdyti savarankiškos tarptautinės ekonominės veiklos, būtų neveikęs rinkos mechanizmas, taip pat respublika nebūtų buvusi apsaugota nuo materialinėmis vertybėmis nepadengtų pinigų intervencijos.⁸²

Tačiau ir kuriant ekonominio savarankiškumo koncepciją, ir ją paskelbus, diskusijos apie savus pinigus vyko nuolat. 1988 metų liepos mėnesį akademikas E. Vilkas rašė, kad norint įvesti ūkiskaitą greitai, būtina respublikai užsidaryti sienas, įsivesti savo

⁸¹ Terleckas V., Baldiškis V. Kaip mus padarė išlaikytiniais: Dar vieno stalininio mito žlugimas, p.1.

⁸² Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, p.12-13.

pinigus, ką jis pavadino vaikiškomis fantazijomis, diskredituojančiomis ūkinio savarankiškumo idėją.⁸³ SSRS Valstybinio banko Lietuvos respublikinio banko pirmininkas Zenonas Žilevičius 1988 m. rugsėjo mėnesį rašė: „Turėti savus, kad ir popierinius pinigus (vis dėlto jie ne pašto ženklai), kuriuos pripažintų pasaulinė pinigų rinka, be gero noro, dar reikia daug ką turėti. O viso to respublika neturi ir negali turėti. Įsivaizduokime kas būtų, jei kiekviena mūsų šalies respublika įsivestų savus pinigus? (Jei pripažįstame sau tokią teisę, negalime atsakyti ir kitiems). Pastatytume tokį Babelio bokštą, kuriame visiškai susipainiotume. Kita vertus, toks respublikos ekonominis užsisklendimas, išskirtinumas niekuo objektyviai nepateisinamas. Todėl rublio „gydymas“ turi būti visos valstybės, visų sąjunginių respublikų bendras reikalas. Šalies vyriausybė čia jau numatė ir įgyvendina nemaža priemonių, tik dėl įvairių priežasčių labiau apčiuopiamų rezultatų kol kas nematyti“.⁸⁴ Autoriaus nuomone, pinigų cirkuliacijai normalizuoti turėtų būti kuo greičiau parengta speciali kompleksinė sąjunginė pinigų ir finansų sanavimo programa. Kol bus parengta ši programa, pirmiausia derėtų demokratizuoti pinigų cirkuliacijos reguliavimą. Reikėtų nuimti didžiulę paslaptimumo skraistę, nuolat skelbti visuomenei duomenis apie pinigų cirkuliacijos būklę, infliacijos lygį, rublio perkamosios galios kitimą ir pan. Pinigų emisiją, nepadengtą lengvai realizuojamomis prekėmis bei kitomis tradicinėmis vertybėmis, sąjunginiai valdžios organai turėtų derinti su sąjunginėmis respublikomis.⁸⁵

Tą patį mėnesį (1988 m. rugsėjis) išspausdintame straipsnyje mokslų daktaras Pranas Judickas suformulavo tris sąlygas, kurios buvo būtinos, norint suvaldyti to meto socialinius ir ekonominius procesus Lietuvoje. Pirmoji sąlyga – perduoti visą Lietuvos teritorijoje esantį sąjunginio pavaldumo ūkį respublikos priklausomybei, išskyrus geležinkelius ir oro transportą. Antroji – įvesti respublikos pilietybę. Anot autoriaus į Lietuvą tuo metu kas metus atvažiuodavo apie penkiolika tūkstančių žmonių. Jiems reikėdavo 4-5 tūkstančių butų, taip pat mokyklų, ligoninių, prekių ir kitų dalykų, kas gerokai apsunkindavo socialinių klausimų sprendimą. Trečioji sąlyga – turėti atskirą valiutą, ją paversti konvertuojama tarp socialistinių šalių, o vėliau, sukauptus reikiamas valiutines atsargas ir pertvarkius ekonomiką, išeiti į tarptautinę finansinę areną. Tai leistų

⁸³ Vilkas E. Mes – už didįjį suinteresuotumą.//Tiesa, 1988, liepos 28, p.4.

⁸⁴ Žilevičius Z. Ar verta bėgti nuo rublio?//Tiesa, 1988, rugsėjo 29, p.2.

⁸⁵ Ten pat.

vesti aktyvią finansinę politiką, pirmiausia biudžetinę, pasiekti savo valiutinio vieneto stabilumą, įgyti pasitikėjimą kitų respublikų ir šalių tarpe.⁸⁶

Jei 1988 metais, diskusijos vyko dėl savų pinigų reikalingumo bei tikslingumo, tai 1989 metais, šalia šių diskusijų, jau imta diskutuoti dėl praktinių savų pinigų įvedimo galimybių bei jų pasekmių.

1989 metų balandžio mėnesį finansų specialistai V. Terleckas ir V. Baldišis aiškino, kodėl ir kokių tikslu ekonomistai prabilo apie savus pinigus, pabrėždami, kad šis klausimas – grynai ekonominio pobūdžio ir kad klijuoti jo šalininkams politinių kaltinimų etiketes nėra jokio pagrindo. Jie apžvelgė priešastis, dėl kurių jau tuo metu rublis buvo vadinamas pseudopinigais, nes jis negalėjo atlikti pilnaverčių pinigų funkcijų. Savų pinigų įvedimą šie autoriai pagrindė taip. Pereiti prie ūkinio gyvenimo reguliavimo ekonominiiais svertais neįmanoma vienu metu visoje milžiniškoje šalyje, ignoruojant atskirų respublikų ir regionų specifiką. Tai padaryti galima tik palaipsniui, atskirose respublikose ir regionuose. Kita vertus, nesunku suprasti, kad perėjimas prie ekonominių reguliavimo metodų be tikrų pinigų neįmanomas, kadangi šis reguliavimas – tai reguliavimas pinigais ir per pinigus. Jei neturėsime tikrų pinigų – neįgyvendinsime ekonomikos reformos, neduos realių rezultatų ir kitų visuomeninio gyvenimo sferų pertvarkymas.⁸⁷

1989 metų birželio mėnesį V. Baldišis ir V. Terleckas rašė: „Kodėl negalėsime išsiversti be savų pinigų? Pakankamai svarių ir nenuginčijamų argumentų ir faktų, patvirtinančių, kad tikėtis greito rublio reanimavimo absurdiška. Infliacijos procesas šalyje gilėja – nuvertinami ne tik šiandien uždirbami pinigai, bet ir dešimtmečiais sunkiu darbu kauptos gyventojų santaupos. Todėl Respublikos savų pinigų įvedimu pirmiausia ir bus siekiama apsaugoti gyventojų santaupas nuo nuvertėjimo ir sudaryti normalias sąlygas turimiems pinigams laisvai realizuoti. Svarbu ir tai, kad be savarankiškos valiutos neįmanomas ekonominis savarankiškumas, kaip neįmanoma kiaurą statinę pripildyti vandens. Per bendrą pinigų-kredito sistemą kaip per rėtį išbyra mūsų darbu sukuriamos nacionalinės pajamos. Be to, tik savų pinigų pagalba įmanoma civilizuotomis priemonėmis apsaugoti nuo prekių išvežimo ir nuvertėjančių rublių antplūdžio. Kai

⁸⁶ Judickas P. Ar Lietuva išlaikytinė?//Tiesa, 1988, rugsėjo 18, p.2.

⁸⁷ Terleckas V., Baldišis V. Savi pinigai: realybė ar iliuzija.//Tiesa, 1989, balandžio 2, p.2.

bendri pinigai, jų perkamąją galią nulemia sąjunginiai ekonominiai procesai, centro vykdoma infliacinė politika. Mūsų žmonės negali visiškai pasinaudoti savo geresnio darbo vaisiais. Antra vertus, kiekvienas ekonomistas žino, kad pinigų emisija – pelningas užsiėmimas. O dabar mes ne tik atiduodame centrui pinigų emisijos pajamas, bet ir esame priversti antrą kartą mokėti už mūsų sukurtą kredito išteklių panaudojimą Respublikoje, nekaltant jau apie tai, kad didžiosios dalies tų išteklių iš viso netenkame. Be normalių pajamų negali efektyviai funkcionuoti šiuolaikinė ūkio sistema, neturi pagrindo ekonominis suinteresuotumas, skatinimas, reguliavimas“.⁸⁸

1989 metų rugsėjo pradžioje Vilniuje Lietuvos Vadovaujančių darbuotojų ir specialistų kvalifikacijos kėlimo institutas surengė seminarą, kuriame buvo aptartas pinigų ir bankų sistemos tobulinimas Lietuvoje. V. Baldišis, tuometinis Vilniaus universiteto dėstytojas išreiškė nuomonę. „Savų pinigų klausimas – ne tik rinkos saugojimo klausimas, bet apima visą kompleksą tikslų, kuriuos siejame su Lietuvos ekonominiu savarankiškumu. Be savų pinigų ekonominis savarankiškumas neįmanomas. Jais apsisaugosime nuo infliacijos, nuo prekių išvežimo. Mūsų parengtos koncepcijos principinis klausimas yra tas, kad savo pinigus reikia įvesti nedelsiant. Problema gali iškilti dėl jų spausdinimo galimybių. Rubliai į litus turėtų būti keičiami santykiu vienas su vienu. Neteigiame, kad litas iš pradžių bus konvertuojamas. Kaip vėliau pertvarkysime savo ekonomiką, taip spręsis ir lito konvertavimas. Tuo pat po įvedimo atlyginimai, pensijos, visi kiti mokėjimai, atsiskaitymai, turėtų būti litais“.⁸⁹

Vilniaus universiteto docentas V. Terleckas kalbėjo apie pinigų įvedimą ir žmonių interesus. „Ne viską pasakyti šiandien galime, nes pinigus liečiantys kai kurie dalykai priklauso valstybės paslapčių sričiai. Todėl pasakymas, kad pinigai bus keičiami be jokios diferenciacijos santykiu vienas su vienu, turi visus patenkinti ir nuraminti. Ir turėkime galvoje, kad savų pinigų įvedimas – ne pinigų reforma, kuri paprastai pažeidžia žmonių materialinius interesus. Mes – prieš pinigų reformą. Yra siūloma, keičiant pinigus, juos diferencijuoti, bet smūgio mafijai, spekuliantams, tokiu būdu nesuduosime. Ne pinigai turi imtis milicijos funkcijų. Galiausiai ar tik nedarbines pajamas atimtume, nuo tam tikros sumos mažindami keitimo santykį? Juk tokiu būdu iš žmonių atimtume ir

⁸⁸ Baldišis V., Terleckas V. Ar reikia Lietuvai lito?//Gimtas kraštas, 1989, Nr.26, p.1,8.

⁸⁹ Cit. iš: Paskočinas J. Visiems rūpi pinigai.//Tiesa, 1989, rugsėjo 6, p.2.

norą dirbti. Ne pinigai kalti, kad yra mafija, spekuliacija. Kad litas neperimtų rublio ligų, pramonė turi gydyti visą ekonomiką“.⁹⁰

Universiteto profesoriaus S. Uosio nuomonė buvo tokia: „Jeigu nuspręstume pinigus keisti diferencijuotai, tai reikštų, kad dalį pinigų iš žmonių atimame. Juk negalime tvirtinti, kad santaupos virš dešimt tūkstančių yra vogti pinigai. O kalbant apie tai, kada įvesti savus pinigus, yra aišku, jog negalima pirma sustiprinti rublio, o paskui įvesti savo pinigų sistemą. Gamybininkai irgi turėtų prisidėti, išimant iš gyventojų susikaupusias lėšas – galėtų jiems parduoti užsigulėjusius viršnormatyvinius turtus“.⁹¹

Lietuvos socialinio banko valdytoja J. Mikulienė tvirtino, jog „TSRS biudžeto deficitas, infliacija rublį pavertė mirusia valiuta ir, mūsų nuomone, dabar diegiamos priemonės nepadės rubliui artimiausiu metu tapti tvirta valiuta. Todėl mums reikalinga nacionalinė pinigų sistema su Lietuvos piniginiu vienetu – litu. Be abejo, kartu būtina siekti, kad litas taptų tvirta valiuta. Todėl, mūsų nuomone, į apyvartą galima išleisti tik tiek litų, kiek turime prekių išteklių ir kitų vertybių. Ekonomistų paskaičiavimu, šiandien pinigų masė apyvartoje siekia keliolika milijardų rublių, prekių ištekliai siekia tik apie vieną milijardų rublių. Šie skaičiai rodo, kad iki tol kol galėsime išleisti į apyvartą savąjį piniginį vienetą – litą, privalome sumažinti perteklinę rublių masę apyvartoje. Todėl siūlome paruošti ir priimti smulkios privatinės nuosavybės įstatymą ir parduoti gyventojams smulkias įmones, pirmiausia – prekybos, buitinio gyventojų aptarnavimo. Perteklinės pinigų masės neišimsime iš apyvartos vien tik vartojamomis vertėmis. Būtina, kad gyventojai dalį savo santaupų naudotų investicijoms. Taip pat reikia parengti gyventojams įvairių liaudies ūkio šakų, įskaitant ir žemės ūkio, įmonių ir organizacijų akcijas; paruošti ir realizuoti terminuotas (iki penkių metų) obligacijas Lietuvos ūkiui atkurti; vesti su Tarybų Sąjungos vyriausybe derybas, kad mums būtų gražintos nacionalizuotos aukso ir užsienio valiutos atsargos. Turime ieškoti kelių bei galimybių, kaip palankiausiomis sąlygomis užsienyje įsigyti Lietuvos gyventojams reikalingiausių prekių ir parduoti jas, įvedus savą pinigų sistemą. Mūsų skaičiavimais, šitai leistų sumažinti pinigų masę apyvartoje apie du kartus. Likusioji pinigų masė gali būti išimta, įvedus nacionalinę pinigų sistemą, kadangi būtina subalansuoti pinigų kiekį apyvartoje su

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Ten pat.

jų padengimu. [...] Iki bus sukurta rinkos ekonomika, valstybei būtina administraciniais metodais kontroliuoti ir reguliuoti kainų ir mokėjimų gyventojams augimą, kad išvengtume Lietuvos biudžeto deficito bei lito nekontroliuojamos infliacijos“.⁹²

Diskusijose dalyvavę gamybininkai pritarė minčiai naujų pinigų išleisti tiek, kiek yra prekių. Naujais pinigais mokėti algas, pensijas, stipendijas, įsteigti parduotuves, kuriose būtų parduodama tik už litus. O indėlius į juos pakeisti vėliau. Išsakytas pageidavimas, kad Lietuvos gyventojas turėti ne tik naujų pinigų, bet ir rublių, dolerių, markių, kad išvykęs už respublikos ribų jaustųsi nevaržomas kaip kad dabar. Kalbėta apie vadinamuosius naujuosius elektroninius pinigus, kurių piniginė nesinešioja, nes visur atsiskaitoma per kreditines korteles. Tada santaupos į bankus įnešamos, tik tiksliai nurodant jų šaltinį. Tai turėtų užkirsti kelią spekuliacijai, reketui, kyšininkavimui.⁹³

Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoja ekonominei reformai Kazimiera Prunskienė taip apibendrina seminario darbą: „Šiame seminare paaiškinta, kad gyventojai gali būti ramūs. Žmonės nenukentės. Atvirkščiai. Jei įgyvendinsime priešinfliacines priemones, mūsų litas nuvertėjančio rublio atžvilgiu įgys vis didesnę vertę. Todėl, palyginti su rubliu, mūsų atlyginimai, santaupos padidės. Įvesti savus pinigus turime kaip galima greičiau. Čia mums sutrukdė, bent jau techninius darbus, tai, jog kažkas buvo nusprendęs, kad net koncepcijos galima neberengti, nes neteisingai suprato komentarus TSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. O juk Maskvoje svarstymo metu TSRS įstatymo „Dėl Lietuvos TSR ir Estijos TSR ekonominio savarankiškumo“ projekte aš pati užrašiau, kad tarprespublikiniams atsiskaitymams galioja rublis, o tai reiškia, kad vidaus reikalus sprendžiam patys. Visiems sakiau – ir TSRS valstybinio plano komiteto pirmininkui, ir Sąjungos finansų ministrui, ir TSRS valstybinio banko valdytojui – ir jie sutiko, kad mūsų nuostata tokia: kitais metais pereiname prie savų pinigų ir kalbėkim, kaip santykiausiai mūsų bankai tokiomis sąlygomis. Pagaliau tai mūsų reikalas, kokį piniginių vienetą taikome vidaus cirkuliacijai. Kitaip negalime sakyti, jog einame į ekonominį savarankiškumą“.⁹⁴

„Tiesos“ korespondento paklausta apie sunkumus litus spausdinant, K. Prunskienė atsakė: kad tai techniškai yra nelengva. „Jei Maskvos „Gosznakas“ ir priimtų mūsų

⁹² Ten pat.

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ Ten pat.

užsakymą, tai pagal galiojančią tvarką – tik 1991 metams. Lietuvos spausdinimo bazė per silpna tokiam darbui. Spausdinti užsienyje? Yra ir tokių minčių, bet kas tada apmokės? Mes tiksliai net nežinome, kiek tai kainuotų, bet aišku, kad daug. Jau žvalgausi, su kuo bendrauti, iš kokių lėšų būtų galima apmokėti: gal net Lietuvos pinigais, kurie yra užsienyje.⁹⁵

1989 metų pabaigoje Lietuvos „Žinijos“ draugija išleido trijų mūsų finansų specialistų – S. Uosio, V. Terlecko ir V. Baldišio parengtą „Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepciją“. Ši koncepcija pasirodė, praėjus daugiau kaip metams po Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijos parengimo, pratęsdama iš išplėsdama nuostatas apie pinigų ir kredito sistemą. Tai buvo kokybiškas žingsnis pirmyn, padėjęs pagrindus būsimai pinigų ir bankų reformai, kuri laukė po Kovo 11-osios.

Koncepciją sudarė septynios dalys. Pirmojoje dalyje – „TSRS pinigų apyvartos būklės ir rublio sanavimo pasiūlymų vertinimas“ – konstatuojama Sovietų Sąjungos finansų ir kredito sistemų krizė kaip dėsninga administracinio-komandinio supercentralizuoto ekonomikos valdymo išdava. Pinigų ir kredito sistema, paversta administracinės sistemos tarnaitė, pasyviai atspindi krizinę ūkio būklę. Šalies valstybinis biudžetas jau ne pirmus metus subalansuojamas tik formaliai, vykdant infliacinę politiką. Per 1980 – 1986 metus į apyvartą buvo išleista daugiau kaip 300 mlrd. niekuo nepadengtų rublių. Kiekvienas metais rublis vis labiau nuvertėja, ūkiniame gyvenime vis labiau įsigali natūriniai santykiai. Iš aukštų Maskvos tribūnų skelbiama negailestinga kova prieš infliaciją. Deja, tenka konstatuoti, kad sunkiausią mūsų ekonomikos ligą – infliaciją – bandoma įveikti nežinant arba nepakankamai išsiaiškinus gilumines jos priežastis. Šalies mokslininkų siūlomos priešinfliacinės priemonės, būdamos „socialistinės“, praktiniu aspektu pasirodo bevaisės ar net žalingos. Šalies vadovaujančių instancijų ekonominė kompetencija kelia abejonių: iš pradžių suplanuojamas deficitinis biudžetas, pradedama išlaidauti ir tik po kelių mėnesių susigriebiama ruošti priemonės biudžeto deficitui sumažinti.⁹⁶ Tai buvo savotiškas mirties nuosprendis rubliui ir visai sovietinei pinigų bei kredito sistemai.

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ Uosis S., Terleckas V., Baldišis V. Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcija. – Vilnius: Žinija, 1989, p.3-10.

Antrojoje dalyje – „Respublikos pinigų ir kredito sistemos sukūrimo būtinumas ir tikslai“ – aptariamos savų pinigų reikalingumo priežastys. Savų pinigų reikalingumas pirmiausia grindžiamas būtinybe apsaugoti nuo centrinių žinybų diktato. Antra (bandymas numeruoti priežastis yra mano – V.D.), gilėjantis šalyje infliacijos procesas nuvertina ne tik šiandien uždirbamus pinigus, bet ir dešimtmečiais žmonių kauptas santaupas, todėl savų pinigų įvedimu bus siekiama apsaugoti nuo nuvertėjimo gyventojų santaupas ir sudaryti normalias sąlygas laisvai realizuoti turimus pinigus. Trečia, be savarankiškos valiutos neįmanomas ekonominis savarankiškumas. Pro bendrą pinigų ir kredito sistemą kaip pro kiaurą rėtį išbyra mūsų darbu sukuriamos nacionalinės pajamos. Ketvirta, tik savų pinigų pagalba įmanoma civilizuoti priemonėmis apsaugoti nuo prekių išvežimo ir nuvertėjančių rublių antplūdžio. Penkta, turint savus pinigus, pinigų emisijos pajamos liks Lietuvoje. Šešta, savi pinigai leis sukurti naują kredito sistemą, nes dabartinis kredito mechanizmas – tai svarbiausias respublikos nacionalinių pajamų išpumpavimo kanalas. Pavyzdžiui, 1989 metų pradžioje gyventojų indėliai taupomajame banke viršijo 6 mlrd. rublių sumą, o šio banko gyventojams suteiktų paskolų likutis siekė tik apie 86 mln. rublių. Centralizuotai duodamas respublikai kreditavimo limitas patenkina tik nežymią paklausos dalelę.⁹⁷ Konceptijos autoriai detalai pagrindė savų pinigų ir kredito sistemos būtinybę, taip argumentuotai polemizuodami su tais, kurie manė, kad įsivesti savus pinigus dar per anksti, kad reikia „gydyti“ rublį.

Trečiojoje dalyje, pavadintoje „Nėra alternatyvos saviems pinigams“, autoriai aptaria galimas savų pinigų alternatyvas. Pirmoji jų buvo čekiai, kuriais kai kas siūlė mokėti dalį atlyginimo ir tik už juos pardavinėti paklausias prekes. Konceptijos autorių nuomone, čekiai – tai pinigų surogatas. Jie ne tik neišsprendžia nė vienos pinigų problemos, bet dar labiau paaštrina esamas, sukelia spekuliaciją čekiais ir kitus neigiamus reiškinius. Jų naudojimas reikštų gyventojų santaupų išaldymą, socialinės nelygybės apdidinimą, pinigų apyvartos tolesnį žlugdymą. Antroji alternatyva – kredito kortelės. Jų siūlytojams konceptijos autoriai siūlo nepamiršti elektroniniams atsiskaitymams būtinų sąlygų: pirma, reikia turėti normalius pinigus, o po to jau „įvilkti“ juos į elektroninių impulsų apdarą; antra, elektroniniai atsiskaitymai efektyvūs tik tada, kai kompiuterizuotos ir sujungtos į vieningą sistemą visos atsiskaitymų grandys – įmonės ir

⁹⁷ Ten pat, p.11-14.

organizacijos, prekybos ir aptarnavimo sistema, kredito įstaigos ir t.t. Anot autorių, tuometinis mūsų kompiuterizavimo lygis buvo toks, kad daugumoje išvardintų grandžių buvo sėkmingai naudojama vienintelė skaičiavo „technika“ – skaitytuvai. Trečioji alternatyva saviems pinigams buvo siūlymas nuo parduotuvių „turistų“ antplūdžio gintis, gerokai pakeliant paklausių prekių kainas ir atitinkamai padidinant mūsų gyventojų gaunamas pajamas. Atseit, paklausios prekės bus „įkertamos“ tik mūsiškiams, o atvykėliams jų neapsimokės pirkti dėl brangumo. Viskas labai paprasta: ir vilkas bus sotus (neberekės įvedinėti savų pinigų, konfliktuoti su centru), ir avis sveika (apsisaugosime nuo prekių išvežimo). Pinigų koncepcijos autorių nuomone, kadangi šalyje infliacija vis didėja, mums tektų nuolat ir vis sparčiau kelti kainas, tas procesas greit taptų nebesuvaldomas. Ekonominis laivas galutinai prarastų bet kokią orientaciją, ekonominiai svertai ir paskatos nebeveiktų. Savų pinigų įvedimas – tai pirmas ir neišvengiamas žingsnis, norint sukurti savarankišką ir efektyvią ekonominę sistemą.⁹⁸

Ši Koncepcijos autorių pozicija atspindi diskusijas, vykusias tuo metu tarp finansų specialistų ir ekonomistų, kuriose buvo išsakoma savotiška tarpinė nuomonė, pagal kurią rublis jau netinka, bet savus pinigus įsivesti dar anksti. Šios nuomonės atstovų siūlymus – įvesti čekius, kredito korteles, ar naudoti rublius, keliant kainas ir atlyginimus Lietuvos gyventojams – galima vertinti kaip utopinį bandymą dideliame sriubos katile išsivirti sau kitokią sriubą.

Ketvirtojoje dalyje, pavadintoje „Kam pavojingi respublikų pinigai?“, autoriai polemizuoja su respublikų pinigų oponentais ir teigia, kad respublikų nacionalinių pinigų priešininkų samprotavimų logika rodo jų technokratinį požiūrį į ekonominius reiškinius ir, vadovaujantis stalinine „metodologija“, demokratinio centralizmo tapatinimą su komandiniu valdymu iš vieno centro. Dėl centralizuoto planavimo fetišizavimo daugelis neįstengia suvokti, kad centralizuotas ekonomikos reguliavimas pasiekiamas per mokesčius, kreditą, palūkanas, valstybės užsakymus ir investicijas; kad neįmanoma efektyvi ekonominė politika, jeigu ignoruojami istoriškai susiklostę respublikų ekonomikos, kultūros, gyvenimo būdo bei infrastruktūros ypatumai. Autoriai daro išvadą, kad nėra įtikinamų nei ekonominių, nei politinių argumentų, paneigiančių tiek savų pinigų būtinumą, tiek ir jų naudingumą. Į klausimą, kam pavojingi respublikų pinigai,

⁹⁸ Ten pat, p.15-17.

autoriai atsako taip: jie pavojingi tiems, ką esama padėtis visiškai patenkina, kas įprato daugiau gauti mažiau dirbdamas ir pelnytis administracinės paskirstymo sistemos bei jos sukkelto deficito sąskaita.⁹⁹

Ketvirtoji Konceptijos dalis rodo, kad jos autoriai puikiai suvokė socialines jėgas, kurios priešinsis atskiriems respublikų pinigams. Sunku dabar išmatuoti, kiek galinga tada buvo socialinė grupė, kuriai administracinė komandinė sistema, nuolatinis deficitas buvo naudingi. Aišku tik tai, kad šiai grupei tada oponavo kita socialinė grupė, kuri buvo suinteresuota pereiti nuo planinės prie rinkos ekonomikos. Anot A. Šimėno, šis socialinis sluoksnis – tai valstybinių įmonių vadovai, norėję tapti šių įmonių, bankų, žemės teisėtais savininkais.¹⁰⁰

Penktojoje dalyje – „Pinigų nusavinimo koncepcija“ – autoriai polemizuoja su SSRS socialinio banko Lietuvos respublikinio banko pirmininkės J. Mikulienės vadovaujamos alternatyvinės grupės sukurta savų pinigų įvedimo ir sanavimo koncepcija, kurios pagrindinė idėja – nuvertinti gyventojų santaupas ir įmonių lėšas, ir nuvertinti tuo didesniu laipsniu, kuo jos didesnės. Tuo esą iš karto nušausime du zuikius: ekspropriuosime ekspropriatorius (suprask, spekuliantus ir kitokio plauko vertelgas) ir įvesime „tvirtus“ pinigus. S. Uosis, V. Terleckas ir V. Baldišis pabrėžia, kad nei pasaulio praktika, nei mokslas nežino objektyvių kriterijų ir metodikos, kaip pinigų reformos pagalba būtų galima iš gyventojų valstybės naudai paimti neteisėtai sukauptas santaupas. Be to, kokių įstatymų remsis besikurianti teisinė demokratinė valstybė, panorusi konfiskuoti žmonių pinigus. Tokio įstatymo nėra ir negali būti. Ar pajamos teisėtos, ar neteisėtos, gali nustatyti tik viešas teismas. Autoriai kritikuoja J. Mikulienės vadovaujamos grupės teiginį, kad netikslinga įvesti savus pinigus tol, kol nebus sutvarkyta pinigų cirkuliacija, todėl pirma reikia įgyvendinti rublio sanavimo programą, o jau po to įvesti „tvirtus“ pinigus. Tačiau taip susidaro užburtas ratas: nesutvarkius pinigų cirkuliacijos, negalima įvesti savų pinigų; o kaip gali, esant bendrai sąjunginei pinigų ir kredito sistemai, Lietuvos ekonomikos potencialas, sudarantis tik 1 proc. SSRS potencialo, sanuoti 99 proc. šalies ekonomikos ir tuo pagrindu reanimuoti rublį? Autoriai daro išvadą, kad J. Mikulienės koncepcija, formaliai deklaruodama savų pinigų įvedimą,

⁹⁹ Ten pat, p.18-21.

¹⁰⁰ Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje, p.26-27.

faktiškai pasisako prieš juos, nes nurodomos savų pinigų įvedimo sąlygos neįgyvendinamos, nerealios, kad J. Mikulienės pasiūlytos priemonės rinkai ir pinigų sistemai sanuoti yra primityvios, funkcinės ir nepajėgios sanuoti visą rinką ir visų pinigų apyvartą.¹⁰¹

Tokią polemiką atspindėjo visuomenėje didėjantį susirūpinimą tuo, kaip bus įvedami savi pinigai. Darbštūs Lietuvos gyventojai taupomajame banke tuo metu laikė virš 6 mlrd. rublių, kuriems nebuvo prekių. Siūlymai nuvertinti santaupas galėjo sukelti socialinį sproginimą.

Šeštojoje dalyje – „Lietuvos pinigų sistemos pagrindai“ – formuluojami savų pinigų įvedimo principai. Autorių nuomone, vienintelis dabartinėmis sąlygomis objektyviai įmanomas teisinis, socialiniu atžvilgiu teisingas ir politiškai nekenksmingas savų pinigų įvedimo būdas – pakeisti esamus apyvartoje rublius į litus santykiu 1:1. Pinigų ir rinkos sanavimo programa turi būti įgyvendinama tik po to, kai bus įvesti Lietuvos pinigai. Pinigų ir rinkos sanavimo programos pagrindiniai būdai: a) įvedus savus pinigus, respublikos bankai turėtų įgyvendinti kredito restrikcinę politiką, t.y. peržiūrėti išduotų kreditų likvidavimą ir nelikvidžius kreditus išieškoti; b) išplėsti įmonėse susikaupusių nereikalingų materinių vertybių realizavimą gyventojams; c) reorganizuoti gamybos struktūrą ir perprofiluoti kai kurias įmones vartojimo reikmenų gamybai. Autoriai parengė Lietuvos pinigų išleidimo įstatymo projektą, taip pat pasiūlė, atsižvelgus į pasaulinę pinigų praktiką ir nežinant tolesnės ekonominės situacijos, atsisakyti laikinų pinigų idėjos.¹⁰² Gyvenimas parodė, kad šie Konceptijos autorių siūlymai buvo nerealūs. Įvedant savus pinigus buvo naudojami laikini pinigai, kurie po to buvo keičiami į litus santykiu 1:100.

Septintojoje dalyje – „Savarankiškos kredito sistemos gairės“ – buvo teigiama, kad visi respublikoje sukuriami kredito ištekliai turi būti jos visiškoje dispozicijoje. Tam būtina parengti respublikos bankų įstatymą, kuris reglamentuotų Lietuvoje steigiamų bankų rūšis, jų steigimo bei veiklos pagrindinius principus. Autorių nuomone, savarankišką Lietuvos kredito sistemą turėtų sudaryti: 1) Lietuvos bankas su savo skyriais administraciniuose centruose kaip emisijos bankas, valstybės kasininkas ir

¹⁰¹ Ten pat, p.22-27.

¹⁰² Ten pat, p.31-36.

„bankų bankas“; 2) komerciniai bankai, steigiami iš apačios pagal realius ūkio poreikius; 3) kredito operacijoms su gyventojais atlikti tinkamiausios respublikinio pavaldumo taupomosios kasos; 4) kredito kooperatyvai, kurie yra tinkamiausi smulkių prekių gamintojų aptarnavimui; 5) kooperacijos bankas, steigiamas pajiniais pagrindais dalyvaujant visų rūšių kooperatyvams. Būtina parengti ir priimti Lietuvos kredito įstaigų įstatymą.¹⁰³

Apibendrinant ketvirtąją dalį, reikia pažymėti, kad savų pinigų idėja respublikos ekonominio savarankiškumo idėjų tarpe užėmė ypatingą vietą. Pinigai yra ne tik mainų ekvivalentas, bet ir valstybingumo simbolis. Žiniasklaidoje apie savus pinigus buvo diskutuojama daug, nes žmonėms rūpėjo, kaip savi pinigai bus įvedami. 1989 metų pabaigoje pasirodžiusi Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcija pratęsė ir išplėtojo ekonominio savarankiškumo koncepcijos nuostatas. Tai buvo kokybiškas žingsnis pirmyn, padėjęs pagrindus būsimai pinigų ir bankų reformai, kuri laukė po Kovo 11-osios. Pinigų ir kredito sistemos koncepcijos autoriai atmetė sovietinę pinigų ir kredito sistemą, argumentuotai pagrindė savų pinigų būtinybę, sukritikavo tuos, kurie siūlė tarpinius variantus tarp rublio ir savų pinigų, griežtai pasisakė prieš tuos, kurie siūlė įvedant savus pinigus nuvertinti gyventojų santaupas. Gyvenimas parodė, kad ne visi Koncepcijos autorių siūlymai buvo įgyvendinti.

¹⁰³ Ten pat, p.36-39.

IŠVADOS

1. Lietuvos ūkis per visą sovietinės okupacijos laikotarpį buvo nuosekliai integruotas į Sovietų Sąjungos ūkį. Centralizuota ūkio valdymo – planavimo, aprūpinimo materialiniais ištekliais, produkcijos realizavimo, bankų ir finansų – sistema jokio savarankiškumo atskiriems SSRS regionams neleido, todėl ir Lietuvoje ūkinis gyvenimas buvo iš esmės toks pats kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje.
2. „Perestroikos“ autorių pabrėžiama ūkiskaitos sąvoka leido Lietuvos ekonomistams kalbėti ne tik apie įmonės, bet ir apie visos respublikos ūkiskaitą. Susikūrus Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui, buvo pradėta naudoti ir respublikos ekonominio savarankiškumo sąvoka, kuria buvo nusakomi kokybiškai kitokie santykiai su centrine sovietų valdžia.
3. Diskusijose apie respublikos ūkiskaitą ir ekonominį savarankiškumą mūsų ekonomistai argumentuotai paneigė centrinės sovietų valdžios teiginius, kad Lietuvos išlaidos viršija jos pajamas, t.y. kad Lietuva yra Sovietų Sąjungos išlaikytinė.
4. Sovietų Lietuvos ekonominio savarankiškumo idėjos buvo susistemintos Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje, kurią 1988 metų rugsėjo mėnesį parengė mokslinis kolektyvas, sudarytas iš žymiausių to meto Lietuvos ekonomistų. Koncepcijoje buvo apibrėžtos politinės, teisinės ir ūkinės sąlygos, tik esant kurioms respublikos ekonomika galėjo būti tvarkoma savarankiškai.
5. Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija nepažeidė svarbiausio „perestroikos“ reikalavimo – SSRS išsaugojimo, tačiau joje išdėstyta ekonominio Lietuvos savarankiškumo samprata turėjo esminių nepriklausomos valstybės ekonomikos bruožų: a) Lietuvos teritorijoje esantis turtas buvo pripažįstamas išimtinė Lietuvos nuosavybe; b) panaikinamas ne tik Lietuvos ūkio subjektų, bet ir valdžios institucijų pavaldumas centrinėms SSRS valdžios struktūroms; c) mokesčių į SSRS biudžetą dydis nustatomas Lietuvos ir SSRS susitarimu.

Koncepcijoje Sovietų Sąjunga suvokiama kaip valstybių sąjunga, kurią vienija bendra rinka, karinės pajėgos ir užsienio politika.

6. Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje suformuluotas idėjas Sovietų Lietuvos valdžia suformulavo kaip pasiūlymus SSRS Ministrų Tarybai regioninės ūkiskaitos klausimais. Tačiau centrinė sovietų valdžia turėjo savo respublikų savarankiškumo supratimą, kurį paskelbė 1989 metų kovo mėnesį kaip „Vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose pertvarkymo bendruosius principus“. Jame išsakytos nuostatos netenkino Sovietų Lietuvos valdžios ir 1989 metų gegužės mėnesį Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“.
7. Įstatyme „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ buvo apibrėžti Lietuvos SSR ekonominio savarankiškumo tikslai, apie kuriuos nebuvo kalbama Koncepcijoje. Tačiau šis įstatymas ne tik prieštaravo Lietuvoje galiojusiems SSRS įstatymams, bet ir nebuvo numatytas jo įgyvendinimo mechanizmas, todėl jis buvo deklaratyvus ir turėjo daugiau propagandinę, o ne praktinę reikšmę. Todėl galima daryti išvadą, kad ekonominio savarankiškumo koncepcija realiai įgyvendinta nebuvo.
8. 1988 – 1989 metais vyravusių ekonominio savarankiškumo idėjų tarpe ypatingą vietą užėmė savų pinigų idėja. Žiniasklaidoje apie ją buvo diskutuojama ne ką mažiau nei apie tai, yra ar nėra Lietuva Sovietų Sąjungos išlaikytinė. Diskusijas apie tai, kaip reikia įsivesti savus pinigus apibendrino S. Uosio, V. Terlecko ir V. Baldišio parengta „Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcija“, kuri padėjo pagrindus būsimai pinigų ir bankų reformai.

ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

1. O perestroike rukovotstva ekonomikoje i socialnoj sferoj v Litovskoj SSRS na osnove samoupravlenija i samofinansirovanija//LYA, F.1771, Ap.272, B.145.
2. 1989 m. LKP Centro komitetas. Ideologijos skyrius. Skyriaus susirinkimas politiniais ideologiniais klausimais//LYA, F.1771, Ap.272, B.200.
3. LKP Centro komitetas. Propagandos ir agitacijos skyrius. Spaudos apžvalgos//LYA, F.1771, Ap.278, B.265.
4. Sąjūdžio platforma TSRS Liaudies deputatų rinkimuose//LYA, F.1771, Ap.278, B.288.

Publikuoti šaltiniai

1. Aleškaitis V. Išlaikytinė, duodanti naudą//Atgimimas, 1990, Nr.12, p.15.
2. Antanavičius K., Vagnorius G. Lietuvai - ekonominį savarankiškumą!//Atgimimas 1988, Nr.4.
3. Apie Lietuvos TSR ekonominį ir socialinį vystymą 1988 m. pirmojoje pusėje//Tiesa, 1988, rugpjūčio 28.
4. Baldišis V., Terleckas V. Ar reikia Lietuvai lito?//Gimtasis kraštas, 1989, Nr.26.
5. Brazauskas A. Savarankiškumas: idėja ar realybė//Tiesa, 1989, spalio 25.
6. Jasevičienė F. Griūva "nesugriaunami" mitai: Dar kartą apie Lietuvą išlaikytinę//Tiesa, 1989, gegužės 6.
7. Judickas P. Ar Lietuva išlaikytinė?//Tiesa, 1988, rugsėjo 18.
8. Ką K. Prunskienė kalbėjo Vakarų Vokietijoje//Gimtasis kraštas, 1989 vasario 16-22.
9. Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“//Komjaunimo tiesa, 1989, gegužės 25.
10. Matulevičius A. Įveikime žinybų diktatą//Tiesa, 1988, lapkričio 10.

11. Mūsų darbų veidrodis apie Lietuvos TSR ekonominę ir socialinę raidą 1988 m. // Tiesa, 1989, vasario 1.
12. Nežinodami ligos, neišgydysime ligonio//Tiesa, 1990, balandžio 7.
13. Paskočinas J. Visiems rūpi pinigai.//Tiesa, 1989, rugsėjo 6.
14. Poškus S. Du tariasi, šimtas laukia//Tiesa, 1989, rugsėjo 28.
15. Prunskienė K. Ekonominė platforma//Sąjūdžio žinios: Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio leidinys, 1988, nr. 6.
16. Regioninės ūkiskaitos klausimais//Tiesa, 1988, spalio 9, p.1,3.
17. Šarka V. Apie Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymo projektą. // Komjaunimo tiesa, 1989, gegužės 19.
18. Terleckas V., Baldišis V. Kaip mus padarė išlaikytiniais. Dar vieno stalininio mito žlugimas. // Gimtasis kraštas, 1989, balandžio 13-19, Nr. 15.
19. Vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose pertvarkymo, plėtojant jų suverenias teises, savivaldą ir finansavimąsi, bendrieji principai: Projektas//Tiesa, 1989, kovo 15.
20. Vasiliauskas A., Katinas F. Ar Lietuvos žemės ūkis išlaikytinis?//Tiesa, 1989, kovo 8.
21. Vilkas E. Mes – už didįjį suinteresuotumą//Tiesa, 1988, liepos 28.
22. Žilevičius Z. Ar verta bėgti nuo rublio?//Tiesa, 1988, rugsėjo 29.

LITERATŪRA

1. Antanavičius K. Nauji keliai, seni kliuviniai: Nuo administracinių komandinių – prie ekonominių valdymo metodų. – Vilnius: Mintis, 1988.
2. Bauža Č., Setkauskis P. Lietuvos valstybingumas XX a. Atkūrimas ir tęstinumas. – Vilnius: VU, 2002.
3. Landsbergis V. Atgavę viltį. – Vilnius: Spindulys, 1990.
4. Liekis A. Profesorius Kazimieras Antanavičius. – Vilnius: VGTU, 2000.
5. Lietuva 1940-1990: Okupuotos Lietuvos istorija. - Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.
6. Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija. – Vilnius: Žinija, 1988.
7. Lieven A. Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę. – Vilnius: Baltos lankos, 1995.
8. Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais. – Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000.
9. Samonis V. The Retarding Effects of Communism on Economic Development: Theory and Evidence//Anti-Communist Congress and Proceedings of the International Public Tribunal in Vilnius. - Vilnius: Ramona, 2002.
10. Senn A.E. Bundanti Lietuva. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
11. Senn A.E. Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje. – Vilnius: Baltos lankos, 1997.
12. Šimėnas A. Ekonomikos reforma Lietuvoje. – Vilnius: Pradai, 1996.
13. Uosis S., Terleckas V., Baldiškis V. Lietuvos pinigų ir kredito sistemos koncepcija. – Vilnius: Žinija, 1989.
14. Žemaitytė A. Kazimieras Antanavičius: Tamsa ištirpsta šviesoje. – Vilnius: Valstybės žinios, 2006.
15. Ilgūnas G. Lietuvos kelias į kovo 11-ąją (1940-1990 m.)
http://www.lrs.lt/datos/kovo11/lietuvos_kelias.htm

SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (SUMMARY)

I have chosen the subject “Ideas of Economic Independence in Soviet Lithuania in 1988-1989”, because it is not widely investigated in Lithuanian historiography.

Lithuanian Soviet Socialist Republic was established after Soviet Occupation of Lithuania in 1940 and existed to 1990. The Lithuanian SSR was renamed the Republic of Lithuania again on March 11, 1990, all legal ties of sovereignty were cut with the Soviet Union as Lithuania declared the restitution of its independence. But its way to independence was long and not easy. The last five years of occupation beginning in 1985, when Mikhail Gorbachev made significant changes in the economy were perestroika and glasnost. His policy of glasnost gave some freedom for media and hope for occupied nations.

The objective of master thesis is to investigate process and development of ideas of economic independence in Soviet Lithuania (1988-1989). To obtain the objective I made three tasks: 1) to review Soviet Lithuanian economy in the end on 1980s and to show discussions about Lithuanian SSR as dependant republic of Soviet Union; 2) to introduce “Lithuania’s economic independence conception” and to analyze its implementation; 3) to review ideas about its own currency and to introduce Lithuania’s system of money and credit conception.

In the end I came to these conclusions: 1) Soviet Lithuania’s economy was integrated to Soviet Union’s central economy and there was no self-sufficiency for Soviet republics; 2) in the discussions about dependency of Soviet Lithuania’s economy from Soviet Union, Lithuanian economists reasoned denied Soviet government affirmations that Soviet Lithuania is dependant; 3) The ideas of Soviet Lithuania were systematized in “Lithuania’s economic independence conception” (1988). This conception determined political, law and economic conditions, and only with these conditions republic economy could be independent; 4) Lithuania’s economic independence conception did not threatened disintegration of Soviet Union, but it had some essential independent state features like: a) all property situated in Lithuania’s territory should be Lithuanian, b) Lithuania’s government institutions are not under central Soviet rule jurisdiction

anymore; 5) in 1988 and 1989 the important discussion was about its own currency. In media this idea was discussed no less, than the idea of Lithuania as dependent state on the Soviet Union or not. Discussions about own currency were summarized and systematized in “Lithuania’s system of money and credit conception”.